

S. EUSEBII HIERONYMI

STRIDONENSIS PRESBYTERI

COMMENTARIORUM

IN JOELEM PROPHETAM

LIBER UNUS.
AD PAMMACHIUM.

Prologus.

165 - 166 Non idem ordo est duodecim prophetarum apud septuaginta interpretes, qui in Hebraica veritate retinetur. Illi enim ponunt secundum Amos, tertium Michæam, quartum Joel, quintum Abdiam, sextum Jonam, septimum Naum, octavum Abacuc, nonum Sophoniam, decimum Aggæum, undecimum Zachariam, duodecimum Malachiam: Hebræi autem post Osee, qui apud utrosque primus est, secundum legunt Joel, tertium Amos, quartum Abdiam, quintum Jonam, sextum Michæam, septimum Naum, octavum Abacuc, nonum Sophoniam, decimum Aggæum, undecimum Zachariam, duodecimum, qui et ultimus est, Malachiam. Et quia semel omnes unius voluminis prophetas enumeravimus, utile nobis videtur *ετυμολογίας* singulorum et Græce et Latine breviter annotare. Osee interpretatur *σάζων*, quem nos *salvatorem* possumus dicere. Joel *ἀρχόμενος*, id est, *incipiens*. Amos, *βαστάζων*, qui apud Latinos *portans* dicitur. Abdias *δούλος κυρίου*, id est, *servus Domini*. Jonas, *περιστέρα*, hoc est, *columba*. Michæas, *τις ὅς* [Al. *ὄσισσῶν*], ex duabus orationis partibus nomen compositum, quod apud nos sonat, *quis quasi*, aut *quis velut*? Naum, *παράκλησις*, id est, *consolatio*. Abacuc, *περιλαβάνων*, id est, *amplexus* sive *luctans* [Al. *amplexans*]. So-

^a Verbum *pugnandi* duo mss. ignorant. Alludit Pammachii nomen.

^b Quanta sit depravatio hujus vocis et sententiæ Hieronymi, vix poterit mente comprehendere, qui eam oculis viderit in antiquis editionibus Erasmi et Mariani, qui absurdissimum ostendunt S. Hieronymum legentes *Ψυλλιστίν*, id est, *suffragatorem*, vel *calculatorem*, non *ψυλλία*, hoc est, *Psyllum* juxta fidem omnium mss. codicum. Sunt autem Psylli populi Libyæ in Africa, a Psyllo rege dicti, quibus est virus ingentium exitiale serpentibus, et cujus odore eos possunt sopire. Vide Plin. lib. vii, cap. 2. Scribit porro Plutarchus in Catone, eundem Catonem per deserta Libyæ iter facientem, secum Psyllos duxisse, qui morsibus serpentum mederentur, orales venenum, et ipsos serpentes cantibus mitigantes. Totum hunc locum respicit S. Doctor, qui in Pammachio spirituale cupit habere *Psyllum*, ad æmulorum atque hæreticorum virus ac venena supe-

phonia, *κεκρυμμένος κυρίου*, hoc est, *arcanus Domini*. Aggæus, *ἑορτάζων*, quem nos *festivum*, sive *solemne* possumus dicere. Zacharias, *μνήμη κυρίου*, id est, *memoria Domini*. Malachias, *ἄγγελός μου*, id est, *nuntius meus*. Quæ omnia quo sensu accipienda sint, in suis voluminibus disseretur. Quattuor autem reliqui prophetæ, ut sedecim compleamus, Isaïas, Ezechiel, Jeremias, Daniel, hanc habent intelligentiam: Isaïas *σωτήρια κυρίου* dicitur, id est, *salus Domini*: Ezechiel *κράτος κυρίου*, quod nos *robur* vel *imperium Domini* **167-168** possumus appellare: Jeremias *ὕψιλος κυρίου*, id est, *excelsus Domini*: Daniel, *ἔκρινε με κύριος*, id est, *judicavit me Dominus*. Quæcum ita se habeant, obsecro, mi Pammachi, qui omni arte ^a pugnandi adversum diabolum dilticab, ut nobis contra Amalec pugnantibus leves cum Moyse ad Dominum manus, et adversarios Israel orationibus superes. Nuper de Ægypto egressi sumus, et in Osee Pharaone submerso, Rubrum transivimus mare (Exod. xiv, xv): nunc post latam eremi vastitatem, multo nobis labore sudandum est, ut ad Septuaginta palmas et fontes apostolicos pervenire valeamus. Insurgat licet scorpio, et arcuato vulnere ferire conetur: tu comes itineris, et excantator venenatorum morsuum, ^b spirituales nobis *ψυλλία*

randa, ut prudenti lectori manifestum est. MART. — Alludit, quam Plutarchus narrat, de Catone historiam, qui Libyæ deserta penetraturus, itineris comites et excantatores venenatorum morsuum Psyllos habuit. Psyllorum porro, hominum Cyrenaicam regionem olim incolentium, notissima ea est apud veteres scriptores ingenita virtus contra serpentes et feras, a quibus non modo ipsi non læderentur, sed et alios innocuos facerent. Videndus in hanc rem præ cæteris Strabo lib. xvii, et Dio Cassius in Cæsar. Octaviano, ubi Cleopatraræ corpori, ut vitæ restitueret, Psyllos tradit adhibuisse. Plinius quoque lib. vii, cap. 2, et quæ Lucanus cecinit lib. ix:

Gens unica terras
Incolit a sævo serpentum innoxia morsu,
Marmaridæ Psylli: par lingua potentibus herbis;
Ipse cruor tuus, nullumque admittere virus,
Vel cantu cessante, potest. Natura locorum
Jussit, ut immunes mixti serpentibus essent.

exhibe: quoddamque sanctae ac venerabilis Paulae patris tui polliciti sumus, pius haeres suscipe, et quidquid vel ingenio vel doctrina minus tua expec-

tatione possutus, amici favore sustentata, nec in nobis vires consideres, sed voluntatem.

INCIPIT LIBER.

167 (Cap. I.—Vers. 1.) *Verbum Domini quod factum est ad Joel filium a Phatuel.* Septuaginta interpretes pro PHATUEL (פְּחַתוּאֵל) verterunt *Bathuel*; quod apud Hebræos omnino nil resonat. *Phatuel* autem in linguam nostram vertitur *latitudo Dei*, vel *aperiens Deus*, ut in Marco legimus Salvatorem b ad surdum mutumque dicentem: ΕΡΗΡΗΘΕΤΑ (ἤρην), quod est, *aperire* (Marc. vii). Quia enim cum Apostolo dicere poterat: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est* (II Cor. vi, 11): et audiebat a Domino: *Dilata os tuum, et implebo illud* (Ps. lxxx, 11): ipsa quoque oris adaptio, non in hominis, sed in Dei potestate est, Paulo dicente: *Ostium mihi apertum est magnum et evidens; sed adversarii multi* (I Cor. xvi, 9); idcirco *aperiens* dicitur *Deus*. Cumque sanctus semper proficiat, ex parte cognoscens et ex parte prophetans, donec veniat quod perfectum est, de latitudine et adaptatione generatus, appellatur *Joel* (יֵשַׁע), quod apud nos sonat *incipiens*, vel *est Deus*, **168** dicente Apostolo: *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse* (Phil. iii, 13); qua humilitate succrescens cum Moysse meretur audire: *Qui est, misit me* (Exod. iii). Ad distinctionem enim eorum qui non sunt, de quibus et in Esther legimus: *Ne tradas sceptrum tuum his, qui non sunt* (Esther xiv, 11), Deus et sancti ejus esse c monstrantur. Hæc de nomine Joel et patris ejus perstricta sint breviter, ut recte verbum Dei, quod erat in principio apud Deum, factum esse narretur, Baptista Joanne referente: *Qui post me venturus est, ante me factus est, quia prior me erat* (Joan. i, 30). Porro factum esse sermonem ad meritum ejus refertur, cui sit, non ad conditionem illius qui fieri dicitur, ut alibi legimus: *Dominus mihi factus est in salutem* (Ps. cxvii, 21). Quomodo autem in Osee propheta, quem in principio duodecim prophetarum ante hunc librum explanavimus, sub nomine Ephraim ad decem tribus confertur vaticinium, quæ vel Samaria, vel Israel sæpe memorantur: **169** sic in Joel, qui juxta

Hebræos secundus est, omne quod dicitur ad tribum Juda, et ad Jerusalem pertinere credendum est, et nullam omnino Israelis, id est, decem tribuum in hoc fieri mentionem. Tempora quoque, in quibus prophetavit, eadem debemus accipere, quæ et in Osee legimus: *In diebus Ozæ, Joathan et Achaz et Ezechia, regum Juda, et in diebus Jeroboam, filii Joas, regis Israel.*

(Vers. 2, 3.) *Audite hoc, senes, et auribus percipite, omnes habitatores terræ, si factum est illud [Vulg. istud], in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum: super hoc filii vestris narrate, et filii vestri filiis suis, et filii eorum generationi alteri.* LXX: *Audite hæc, senes, et auribus percipite, omnes habitatores terræ, si facta sunt talia in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum: pro his, filiis vestris narrate, et filii vestri filiis suis, et filii eorum in generationem alteram.* Senes jubentur audire, habitatores terræ auribus percipere. Senibus non dicitur, *Audite, omnes; habitatoribus terræ additur, Auribus percipite, omnes.* Auditus enim in Scripturis sanctis non est iste qui in aure resonat: sed qui corde percipitur, juxta illud quod Dominus loquitur in Evangelio: *Qui habet aures audiendi, audiat* (Mat. xiii, 9). Quod autem nos interpretati sumus, *auribus percipite*, et apud Græcos ἐνακουσθε; apud Hebræos d ezzinu (הִשְׁמַעוּ), quod proprie non corde, sed aure percipitur. Et ut sciamus sacratiorem esse auditum, quam id quod in auribus resonat, Isaia loquente, discamus: *Audi, cælum, et auribus percipio, terra* (Isai. i, 2). Qui senes sunt et caelestes, audiunt spiritaliter; qui habitant in terra, appellanturque terreni, auribus percipiunt. Et hoc in omnibus Scripturis notandum, ubi hæc duo verba juncta ponuntur. Quod in Lamech quoque legimus peccatore, qui locutus est ad uxores suas Ada et Sella: *Audite verba mea, uxores Lamech, auribus percipite verba mea, quia virum occidi in vulnus*

Hic penes Hieronymum pro ψυλλία aut ψύλλον, Erasmus et Victor. legerant ψυφιστήν, id est, *suffragatorem*: quos supra meritum acerbe castigat Martiannus, suam ipse annotationem e Calepino describens.

* Cave falsam horum verborum intelligentiam, no imperium invenias in lingua Hebraica S. Hieronymum, qui et ipse in libro Nominum Hebraicorum dicit nomen *Bathuel* significare ac resonare virginem, sive *filiam Dei*. Itaque sic intellige, quod hoc loco nomen *Bathuel* non resonat: nullus enim sensus congruus resonaret, Joel diceretur filius *Bathuel*, id est, patris virginis *Dei*. MART. — Mss. nostri *Patuel* et *Batuel* constanter absque aspirationibus legunt. Quod vero ait S. Doctor, *Bathuel* nihil apud

Hebræos resonare, ita accipito, ut nihil hic velit esse. juxta Hebraicam etymologiam qua *Bathuel* *filia Dei* interpretatur: fuisseque perinde ac dicere, *Joel filium filiae Dei*, quod et Marian. notat.

b Editi legunt Hebr. הִפְתַּחְהֶם *Hippathehh*, cum legendum sit per Aleph ab initio הִפְתַּחְהֶם *Eppthahh*, sive *Ephphetha* cum Antiquis et Evangelista Marco, cap. vii, v. 34: Ἐφφαθά, ὁ ἴσχυι, Διάνοιχθε. A Syriaco igitur passivo הִפְתַּחְהֶם, *Ephphethahh*, *apertus fuit*, sit imperativum הִפְתַּחְהֶם *Eppthahh*, sive *Ephphetha*, id est, *aperire*. MART.

c Magis Victorio placet *memorantur*, quæ Florentinorum est codicum lectio.

d Unus Palatin. *Hiezina*, quod corde proprie, non aure percipitur.

meum, et juvenem in livorem meum (Gen. iv, 23) : A sciebat obscura esse quæ loquebatur, et idcirco uxores suas non ad simplicem tantum verborum sonum, sed ad reconditam quoque dictorum intelligentiam provocabat. Si quis igitur senex est, et maturæ 170 ætatis in Domino electus [Al. et lætus est] senex, ut in consequentibus juxta Septuaginta Interpretes legimus, ac parvulorum reliquit infantiam, audiat quæ dicuntur. Qui autem adhuc habitat in terra, et non potest dicere : Advena sum et peregrinus sicut omnes patres mei (Ps. xxxviii, 14), auribus percipiat. Si factum est, inquit, istud in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum. Arte rhetorica ex rerum magnitudine attentum auditorem facit : nulla hæc, inquit, ætas meminit, quæ diciturus sum, nec vestro, nec patrum vestrorum atque majorum facta sunt tempore. Patres autem avos atavosque cognosce et filios filiorum, omnem deinceps sobolem, juxta illud Virgilianum (*Æneid. lib. iii*) :

Et nati natorum, et qui nascentur ab illis :

Et senes ergo et habitatores terræ, filiis vestris posterisque narrate; qui senex est, liberos suos doceat sacramenta : qui habitator est terræ, simplicem narret historiam. Unde usque hodie nos qui in Christo credimus, quorum cum Moyse ablatum est velamen ab oculis, et de quibus dicitur : *Cani hominis sapientia ejus* (Sapient. iv, 8), filiis nostris secreta et mira narramus. Judæi autem qui habitant in terra, loquuntur terrena, et humi cohærentia, de quibus scriptum est : *Qui de terra est, de terra loquitur : qui de cælo venit, super omnes est* (Joan. iii, 31).

(Vers. 4.) *Residuum erucæ comedit locusta, et residuum locustæ comedit bruchus, et residuum bruchi comedit rubigo.* LXX similiter. Exordium sequitur narratio : ibi ut attentum faceret auditorem, magna et incredibilia se dicturum esse promisit, quæ nec vetus sciret historia, nec præsens ætas facta cognosceret. Hic erucam, et locustam, et bruchum, et rubiginem posuit, ut quæ singula raro eveniunt, omnia simul facta memorentur, et ideo mirabilia sint. Erucam quæ Hebraice גֵזְעָם (גרזם), Græce dicitur χάρμη, Hebræi Assyrios interpretantur, Babylonios atque Chaldæos, qui de uno orbis climate procedentes, tam decem tribuum quam duarum, hoc est, Israelitici populi cuncta vastarunt. Locustam autem, Medos interpretantur et Persas, qui subverso imperio Chaldæorum, Judæos habuere captivos. Bruchum, 171 Macedonas, et omnes Alexandri successores, maximeque regem Antiochum cognomento Epiphanem, qui instar bruchi sedit in Judæa, et omnes priorum regum reliquias devoravit, sub quo Machabæorum bella narrantur. Rubiginem referunt ad imperium Romanorum, qui quarti et ultimi intantum oppressere Judæos, ut de suis finibus eos pellerent. Scribit

plenus Josephus septem voluminibus, Vespasiani et Titi narrans triumphos. Elii quoque Hadriani contra Judæos expeditionem legimus, qui ita Jerusalem murosque subvertit, ut de urbis reliquiis ac favillis, sui nominis Eliam conderet civitatem. Hæc quatuor regna quæ subvertere Judæam, in quatuor cornibus Zacharias vidisse se scribit, dicente ad eum Angelo : *Hæc sunt cornua, quæ ventilaverunt Judam et Israel et Jerusalem* (Zach. i, 19). Et rursum : *Levavi, inquit, oculos meos et vidi, et ecce quatuor quadrigæ egredientes de medio duorum montium, et montes, montes ænei : in quadriga prima, equi rufi ; et in quadriga secunda, equi nigri ; et in quadriga tertia, equi albi ; et in quadriga quarta, equi varii fortes* (Zach. vi, 1). Cumque propheta dixisset ad angelum qui

B loquebatur in eo : *Quid sunt hæc, Domine mi? respondit angelus : Isti sunt quatuor venti cæli, qui egrediuntur ut stent coram Dominatore omnis terræ : et est sensus : isti sunt qui egrediuntur a facie Domini, ut ejus impleant voluntatem.* Cum habitatoribus terræ percepimus auribus quid eruca, locusta, bruchus, rubigo, significant : nunc cum senibus quod dictum est audiamus. Quatuor esse perturbationes, quibus animarum sanitas subvertatur, omnes philosophorum scholæ conclamant. Duæ præsentibus sibi contrariæ, duæ futuræ mutuo dissidentes. Præsentibus, ægritudo et gaudium. Ægritudinem animi dicimus, alioquin corporis non ægritudo, sed ægrotatio nominatur. Aut igitur tristes sumus, et mœrore conficimur, statusque nostræ mentis evertitur : unde et Apostolus monet, ne abundantiori tristitia absorbeatur frater (I Cor. ii). Aut econtrario gaudemus, gestimusque lætitia, et bona nostra moderanter ferre non possumus ; justique et fortis viri est, nec adversis frangi, nec prosperis sublevari, sed in utroque esse moderatum. Diximus de 172 perturbatione præsentium ; dicimus et de futurorum, in quibus metus, aut spes est. Adversa timemus, prospera præstolamur ; et quod ægritudo et gaudium operantur in præsentibus, metus et spes faciunt de futuro, dum aut adversa plus quam decet timemus esse ventura, aut prospera quæ speramus intantum nos faciunt exultare, ut non teneamus modum, maxime in his quæ incerta sunt, quia futura sperantur potius quam tenentur. Has perturbationes uno et nec pleno versiculo illustris poeta comprehendit (*Æneid. lib. vi*) :

Hi metuunt capiuntque (hoc de futuro), dolent gaudentque (hoc de præsentibus) neque zuras, inquit, Respiciunt, clausi tenebris et carcere cæco.

Qui enim perturbationum tenebris obvolvuntur, clarum sapientiæ lumen non valent intueri. Cavendum est igitur ne ægritudo, quasi eruca, nos comedat ; ne locusta vastet in gaudio, huc illucque volitans, et gestiente lætitia, per diversa se jactans ; ne bruchus, id est, pavor et futurorum metus, ra-

* Iterum contrario sensu Palatin. ms. in his quæ certa sunt : foriasso verius.

dices sapientiæ devoret, ne rubigo et desiderium futurorum res inutiles concupiscat, et nos perferat ad ruinam: sed ut in omnibus, quatuor quadrigas et quatuor cornua, et quatuor equos rufos, et varios, et albos, et nigros, id est, vel adversa, vel prospera, vel ex utroque sociata, frenis sapientiæ gubernemus. Ego reor erucam esse incipientem in animo passionem, quæ tarda est, et discurrere non potest, et mora ipsa ac pertinacia ehibit et exsugit omnem virorem: quam si non occiderimus, in nobis crescit et avolat, et nunc devorat quidquid attingerit, nunc semesa dimittens, pergit ad alia: reverteasque ad pristinam sedem bruchus efficitur, ut non solum fruges, et folia et cortices, sed et ipsam medullam devoret tarditate. Sin autem e venerit, quod tamen rarum est, ut etiam post bruchum vitalis quippiam in nobis spiritus resideat, cuncta rubigo populatur, ita ut stipulam et vile fenum vertat in nigredinem, ut non solum esui, sed et fimo inutilia sint. De his quatuor perturbationibus, in principio quoque Amos, si vita comes fuerit, **173** disseremus: ubi scriptum est: *Super tribus sceleribus, et super quatuor Damasci, Gazæ, Tyri, Idumææ, filiorum Ammon, et Moab, et Juda, et Israel, non convertam eos, dicit Dominus (Amos 1, 3 seqq.)*. Quas nos perturbationes interpretati sumus, Græci *πάθη* appellant, quæ si *παροξύνουσιν* in passiones vertamus, verbum magis quam sensum verbi expresserimus.

(Vers. 5.) *Expergiscimini, ebrii, et flete, et ululate, omnes qui bibitis vinum in dulcedine: quoniam perit ab ore vestro. LXX: Evigilate, qui ebrii estis in vino vestro: et plorate et plangite, omnes qui bibitis vinum in ebrietate: quoniam ablatum est de ore vestro*. Quasi senes atque presbyteri audire debemus: nulla res ita inebriat ut animi perturbatio. Est tristitia quæ ducit ad mortem: hæc abominanda ebrietas est. Est ira quæ justitiam Dei non operatur, et furori proxima, mentis suæ impotem facit: intantum ut labia tremant, dentes concrepent, vultus pallore mutetur. Recteque illud laudatur Archytæ Tarentini, qui cum villico suo esset iratus: *Jam te, inquit, occiderem, nisi iratus essem*. Quid referam de gaudio et voluptate, et maxime amore, qui excæcat cordis oculos: et nihil aliud, amantem, nisi id quod amat, cogitare permittit. Annon est dicenda ebrietas, cum propter vile scortum, et ignominiosam corporis partem, animæ liberas in serviles blanditias inclinatur? cum laborem suum alterius facit esse delicias? cum furto, scelere, atque perjuriis, opes futuræ præparet voluptatis? et cum videatur ab omnibus, se existimat non videri: dummodo potiat eum quod desiderat. Sed et avaritia excæcat animum ejus, cui nihil satis est: et muliebris timor, et dulcium cupido vitiorum. Unde dicitur ad eos: *Evigilate et*

A *expergiscimini, qui ebrii estis: nequaquam vino, ut in solis LXX continetur, sed omni perturbatione vitiorum: Flete, et plangite, et agite pœnitentiam: et assumite tristitiam quæ ducit ad vitam, et ululate, omnes qui bibitis vinum in dulcedine (Prov. III), sive, in ebrietate. Dulcia enim sunt vitia: quia mel distillat de labiis mulieris meretricis: et idcirco in Dei **174** sacrificia non offertur: quoniam perit, sive ablatum est de ore vestro vinum, ebrietas atque dulcedo quæ vos deceperat. Sæpe quippe Dei fit providentia, ut qui non cognoverunt Deum in prosperis, cognoscant in adversis: et qui divitiis male abusi sunt, ad virtutes penuria corriganter. Juxta hunc sensum audiant senes: habitatores autem terræ percipiant auribus, de illo vino nunc præcipi, in quo est **B** luxuria, et quo qui inebriati fuerint, regnum Dei possidere non possunt (Ephes. v). Qui vini ebrietate sopitus est, evigilet et ploret ebrium se fuisse, et ululet: ut postea ululatus ejus et fletus vertatur in risum, et gaudeat se ebrietatis materiam non habere, quæ eum per abundantiam ebrium fecerat et vesanum.*

(Vers. 6, 7.) *Gens enim ascendet [Vulg. ascendit] super terram meam fortis et innumerabilis: dentes ejus, ut dentes leonis, et molares ejus, ut catuli leonis. Posuit vineam meam in desertum, et ficum meam decorticavit: nudans spoliavit eam, et projecit: albi facti sunt rami ejus. LXX: Quia gens ascendit super terram fortis et innumerabilis: dentes ejus, leonis: et molares ejus, ut catuli leonis. Posuit vineam^b meam in dissipationem, et ficos meas in confractionem: scrutans scrutatus est eam, et projecit: dealbavit ramos ejus. Judæi putant in diebus Joel tam innumerabilem locustarum super Judæam venisse multitudinem, ut cuncta completerent: et non dicam fruges, sed vinearum quidem et arborum cortices ramosque dimitterent, ita ut, omni virore consumpto, carentes arborum rami, et sicca vinearum flagella remanerent. Hoc utrum factum nec ne sit, liquido affirmare non possumus: neque enim Regum Regum et Paralipomenon narrat historia (III Reg. xvii). Quod utique si fuisset, quomodo famem sub Elia trium annorum et sex mensium legimus, nunquam Scriptura tacuisse. Tantum dicimus, quod sub metaphora locustarum, hostium describatur adventus, sive Assyriorum et Babyloniorum, qui tunc imminabant: sive Medorum atque Persarum, qui post futuri erant: sive Macedonum, quos multo tempore post fuisse cognovimus: sive ultimo Romanorum, de quibus supra diximus. Licet nunc nobis magis **175** de Babyloniis dici videatur atque Chaldæis, quorum crudelitas in populum Dei feritasque describitur: et, ni fallor, videor mihi in hoc Propheta aliquid reperisse. Narratur impietas hostium sub figura locustarum: et rursus sic de ipsis locustis dicitur, quasi hostibus compa-*

^a Duo Palatini, quod amat et cogitat, videre permittit.

^b Deerat vox meam, quæ et in Græco est textu, et in nostris mss.

^c Unus Palatin., albentes: in quem sensum et Hier. infra, Omni, inquit, virore consumpto, albos ramos et aridos derelinquat.

rentur, ut cum locustas legeris, hostes cogites; cum hostes cogitaveris, redeas ad locustas. Ascendit ergo gens locustarum de solitudine, sive exercitus Chaldaeorum super terram Dei, et fortis, et innumerabilis. Quid enim locustis innumerabilis et fortis, quibus humana industria resistere non potest? Dentes ejus, ^a gentis videlicet locustarum (omnia autem *τοπιχῶς* intellige), quasi dentes leonis; et molares illius, ut catuli leonis, ut qui in fortitudine et multitudine locustis coæquantur, in ferocitate et crudelitate leonibus comparentur. Hæc, inquit, gens posuit vineam meam in desertum, quam de Ægypto transtuli et plantavi, et ficum meam decorticavit, populum Judæorum [Al. meum Judaicum], ad quem venit Salvator, ut comederet fructus, et non invenit: maledixitque ei, et aruit in æternum (Matth. xi). Omnia autem sub metaphora locustarum, dicta noscimus: quæ intantum cuncta populantur, ut derodant arborum cortices, exutasque projiciant, et omni virore consumpto, albos ramos et aridos derelinquant. Diximus juxta historiam; transeamus ad intelligentiam spirituales, ut cum senibus audire possimus: *Ascendit gens super terram Dei*, animam videlicet humanam. Omnes enim animæ Dei sunt: sicut anima patris, sic et anima filii. Et ascendit gens principum mundi istius, et tenebrarum, et spiritualia nequitiae in cælestibus, adversum quos nobis est lucta atque certamen, de quibus dicitur: *Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* (Eccl. x, 4): *cujus gentis dentes sunt sicut dentes leonis*, de quo Petrus apostolus loquitur: *Adversarius noster diabolus, quasi leo rugiens circuit quærens quem devoret* (1 Pet. v, 8). Et molares illius quasi catuli leonis. Catulum leonis, vel cum intellige, qui elevatur contra omne quod dicitur, Deus et religio, vel certe omne dogma perversum. De cujus contritis molaribus, qui **176** intrinsecus latent et non videntur, ne facile vitentur, etiam Psalmista lætatur dicens: *Molas leonum confringet Dominus* (Ps. LVII, 7). Si ergo dederimus locum huic genti, ut ascendat in nobis, statim ponet vineam nostram in desertum, de qua vinum facere solebamus, quod lætificat cor hominis (Ps. CIII): et ficus nostras decorticat, sive confringit, ne habeamus in nobis Spiritus sancti dona dulcissima, ne sub nostra vinea et ficu vir sanctus requiescat; sub quibus cum fuerit, adversariorum impetus non timebit. Nec sufficit huic genti vineam disperdere, ficumque confringere, nisi scrutans scrutetur eas, et quidquid in illis vitale fuerit, interficiat: ut, omni virore consumpto, albi atque emortui raniusculi remaneant, et compleatur in nobis: *Si in viridi ligno hæc faciunt, in sicco quid facient* (Luc. XIII)?

(Vers. 8.) *Plange quasi virgo accincta sacco, super virum pubertatis tuæ* [Vulg. suæ]. LXX: *Plange ad me super sponsam accinctam cilicio, super virum*

^a Pro gentis, Palat. mss. dentes: et pro *τοπιχῶς*, fortasse rectius *τοπιχῶς* præferunt.

^b Corrigitur contendit Victorius, *Hujusmodi*

A suum virginæum. Vir pubertatis, sive, ut Septuaginta transtulerunt, *καρθευῶν*, quem vulgo virginæum vocant, eo quod primus florem virginittatis abstulerit, non alius intelligitur nisi Deus, qui in Abraham, Isaac et Jacob despondit sibi virginem sponsam nulla idololatriæ sorde maculatam. Ad quam et per Jeremiam loquitur: *Non ut dominum me vocasti, et potrem, et principem virginittatis tuæ* (Jerem. III, 4). Unde et Apostolus ad credentes loquitur: *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo* (1 Cor. XI, 2). Quamdiu cum hac sponsa sponsus fuerit, non potest jejuna (Matth. IX), nec plangere, nec absentis sponsi desiderium lacrymis indicare. Cum autem ablatus fuerit sponsus ab ea, plangit et plorat, et accingit se sacco et cilicio, et pro zona resæ circumdatur. Intelleximus quis sponsus sit virginis: verum quia iste sponsus, sive maritus, non solum virginem accepit sponsam, sed et meretricem in Osee ducit uxorem, propterea scriptum est in Deuteronomio: *Si egressus fueris contra inimicos tuos: et tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua, captivosque duxeris, et videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adaptaveris eam, voluerisque habere uxorem: introduces in domum tuam: quæ reedet cæsariem, et circumcidet ungues suas, et deponet vestem* **177** *in qua capta est, sedensque in domo tua, flebit patrem et matrem suam uno mense, et postea intrabis ad eam, dormiesque cum illa, et erit uxor tua* (Deut. XXI, 10 seq.). Hujusmodi ^b mulieris non est maritus, id est, dominus virginis, sed meretricem de gentium sordibus duxit uxorem. Quod et de omni anima credentium possumus dicere. Si a parræ ætate credidit Domino, habet sponsum Dominum virginalem. Sin autem ex Judæis, sive gentilibus, et hæreticorum spurcissimis sæcibus, ad fidelitatem venerit, habet quidem sponsum, sed non virginem: et de hujusmodi hominibus dicitur: *In Ægypto fructe sunt mammae tuæ, et ibi devirginata es* (Ezech. XIII, 5).

(Vers. 9 seq.) *Periit sacrificium et libatio de domo Domini: et luxerunt sacerdotes ministri Domini: depopulata est regio, luxit humus, quoniam devastatum est triticum. Confusum est vinum, elanguit oleum, confusi sunt agricolæ. Ululaverunt vintores super frumento et hordeo, quia periit messis agri: vinea confusa est, et ficus elanguit; malogranatum, et palma et malum, et omnia ligna agri aruerunt: quia confusum est gaudium a filiis hominum*. LXX: *Ablatum est sacrificium et libatio de domo Domini: lugete, sacerdotes ministri Domini, quoniam desolati sunt campi: luget terra, quoniam afflictum* [Al. confictum] *est triticum, aruit vinum, imminutum* [Al. immutatum] *est oleum: aruerunt agricolæ* [Al. ligna]: *lugete, possessiones, pro frumento et hordeo, quia periit vindemia de agro, vinea aruit, et ficus imminuta sunt: malogranatum et mulieri non est maritus dominus virginis, juxta eod. Florentinos.*

^c Mss. Palatin., *ficus aruit, et vineæ immutatae sunt.*

palma et malum et omnia ligna agri arefacta sunt, quoniam confuderunt gaudium filii hominum. Quantum ad historiam pertinet, ob locustarum, sive hostium multitudinem, qui sub earum specie describuntur, vastatis omnibus atque consumptis, perit sacrificium et libatio de domo Domini: quorum alterum de simila, alterum de vino offerre soliti erant. Ideo luxerunt sacerdotes, qui sunt ministri Domini, nec sacrificiis, nec libamenti rite celebratis: maxime quia et decimæ, quas accipere consueverant, nequaquam oblatæ sunt. Regio enim universa **178** populata est. Luxit humus, *μετωνρυχθῆς*, pro eo quod est, hi qui a versantur in humo: triticum, vinum oleumque elanguit: ipsi quoque agricolæ et vitatores confusi sunt, et ululaverunt: quia non solum frumentum, sed hordeum quoque, quod vilius fertiliusque est, aruit. Et legumina quæ ego puto significari in eo quod ait, *perit messis agri*, id est, cuncta quæ solet humus gignere. Quid loquar de frumento, vino, oleoque et hordeo, cum etiam arborum poma siccata sint, ficus elanguerit, et malogranatum, et palma, et malum, et omnia ligna, vel infructuosa, vel frugifera, locusta vastante, consumpta sint? quæ facta sunt omnia, ut auferretur, sive confunderetur gaudium a filiis hominum. Possumus hæc eadem et post adventum dicere Salvatoris accidisse populo Judæorum, quando pari furore clamantes dixerunt: *Crucifige, crucifige talem: non habemus regem nisi Cæsarem* (Joan. xix, 9 et 15); quando circumdata est Jerusalem ab exercitu, et in tantam necessitatem venerunt famis ac pestilentia, ut filiorum necdum maturis corporibus **C** rescerentur: **B** et sacrificia universa sublata sunt, et confusum est gaudium a filiis hominum, quia gaudium recipere noluerunt, de quo angelus loquitur ad pastores: *Annuntio vobis gaudium magnum* (Luc. ii, 10). Juxta *ἀναγορίαν* iste nobis sensus videtur: Postquam sponsa, quæ receperat doctrinam Dei, per peccata a sponso fuerit separata, et pro byssinis lineisque vestibus, cilicio circumdata, id est, habitum lugentis assumpserit, tunc peribit sacrificium, de quo scriptum est: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus* (Ps. l, 19), et vini libatio, quod lætificat cor hominis, de domo Dei, quæ est Ecclesia, dicente Apostolo ad Timotheum: *Ut scitis quomodo in domo Dei converseris, quæ est Ecclesia Dei viventis* (I Tim. iii, 15). Auferetur autem sacrificium et libatio de **D** domo Domini, quando, multiplicata iniquitate, refrixerit charitas multorum (*Matth. xxiv*): et principes populi ac ministri altaris viderint campos et plana credentium fructus non afferre virtutum; sed omnia vitii inhorrescere: quando frumentum et hordeum, vineasque et oleum, eruca, locusta, bruchus, **179**

rubigo consumpserint, et nequaquam habuerimus calicem, de quo scriptum est: Calix tuus inebrians quam præclarus est (Ps. xxii, 5)! Et perierit oleum, de quo in Ecclesiaste legimus: *Omni tempore sint candida vestimenta tui, et oleum de capite tuo non deficiat* (Ecl. ix, 8): quo exhilaratur facies, et caput jejunantis ungitur. Tunc confundentur agricolæ, cum viderint in possessionibus suis non nasci triticum, quo aluntur homines, et hordeum quo jumenta irrationabilia sustentantur, et confusam esse vineam, de qua scriptum est: *Vinea frondosa Israel, fructus abundans in ea* (Isai. v, 2): expectante Domino, ut faceret utas, et fecit spinas. Ficus quoque elanguit sub qua fuit, antequam crederet, Nathanael (*Joan. i*), et malogranatum, cujus cortici genæ sponsæ in Cantico comparantur (*Cant. vi*), et palma quæ, perditio vitore, siccata est, de qua olim dicebatur: *Justus autem ut palma florebit* (Ps. xci, 13): et malum de quo in eodem Cantico legimus: *Sicut malum in medio lignorum: ita fratruellus meus in medio florum* (*Cant. ii, 31*). Quid necesse est omnes arbores percurrere, cum universa aruerint, et pro gaudio atque lætilla, filios hominum mæror oppresserit et confusio?

(Vers. 13, 14.) *Accingite vos et plangite, sacerdotes; ululate, ministri altaris; ingredimini, cubate in sacco, ministri Dei mei, quoniam interit de domo Dei vestri sacrificium et libatio; sanctificate jejunium, vocate cætum, congregate senes, omnes habitatores terræ in domum Dei vestri, et clamate ad Dominum.* **LXX**: *Accingite vos et plangite, sacerdotes; lamentamini qui ministratis altari; ingredimini, dormite in saccis, ministri Dei, quoniam defecti de domo Dei vestri sacrificium et libatio; sanctificate jejunium, prædicatæ curationem* [Al. prædicationem curatæ]; *congregate senes, omnes habitatores terræ in domum Dei vestri, et clamate ad Dominum vehementer.* Qui sanctus sacerdos est, et comedit pascha Domini, accingatur balteo castitatis, et audiat cum apostolis: *Sint lumbi vestri præcincti, et lucernæ ardentes in manibus vestris* (Luc. xii, 35). Qui autem peccator est, et quem remordet propria conscientia, cilicio accingatur et plangat, vel propria delicta, vel populi, et ingrediat **180** Ecclesiam, de qua propter peccata fuerat egressus, et cubet, vel dormiat in sacco, ut præteritas delicias, per quas offenderat Deum, vitæ austeritate compenset. Qui enim mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt (*Matth. xv*). Accingantur autem sacerdotes et plangent et ululent, et dormiant in sacco, propheta eos ad penitentiam cohortante, qui dicit: *Ministri Dei mei, quomodo interit de domo Dei vestri sacrificium et libatio* (*Joel. ii*), de

^a Rursum Victor. ex Florentinis codd. reponit *versabantur*: nam et ea, inquit, quæ præcedunt, et quæ sequuntur, præteritum respiciunt tempus.

^b Unus Palatin., et in sacrificia inversa sublata sunt.

^c Intersevit Victor. Domini, quæ vox, inquit, in Hebraico invenitur, eamque habent tredecim antiquissimâ mōnitiâ Cassini exemplaria, et aliquos Bononiensis: et quod ego multifacio, codex sancti Pauli

in via Ostiensi a Carolo Magno illi ecclesiæ donatus: ut impressos multos et aliquot Florentiæ mss. omittam.

^d Antea erat nostri, cum et Palatini mss. vestri, et Græcis quoque textus ὑμῶν præferant.

^e Unus Palatin., qui dicit, cubate in sacco, ministri Dei: quomodo interit sacrificium, etc.

quibus supra dictum est. Nec sufficit flere, vel plan- gere et habitum lugentis assumere, nisi sanctificent jejunium, et vocent cœtum. Si omne jejunium placeret Deo, ^a numquam diceret: *Sanctificate jejunium*. Et: *Non tale jejunium elegi, dicit Dominus (Isai. LVIII)*. Et in Evangelio condemnantur qui exterminant facies suas, ut videantur hominibus jejunare (*Matth. vi*); et in diebus, inquit, jejuniorum vestrorum percutitis pugnis, et opprimitis pauperem. Idcirco nunc dicit: *Sanctificate jejunium*. Jejunat Manichæus, et multi hæretici, maximeque Enekratitæ, quorum princeps Tatianus est, sed hoc jejunium saturitate et ebrietate deterius est. *Et vocate cœtum*, sive curationem, ut per pœnitentiam nostra peccata curemus. Pro cœtu in Hebraico legitur, ASARA (עצרה), quod Symniachus *synodum*, Aquila ^B *diem collectæ* interpretatus est. *Congregate senes*, quorum ætas vicina morti, maturæque sententiæ, magis timorem et cultum suscipit Dei. Omnes quoque habitatores terræ, de quibus supra dixerat: *Audite hoc, senes, et auribus percipite, omnes habitatores terræ*, ut et senes et habitatores terræ in domum Dei, quæ est Ecclesia, congregentur. Cumque fuerint in Ecclesia, et de dispari grege sacerdotum et populi, senum et habitatorum terræ, unus grex fuerit effectus, clamate, inquit, ad Dominum in cordibus vestris et dicite:

(Vers. 15.) *Ah, ah, ah diei, quia prope est dies Domini, et quasi vastitas [Al. tempestas] a potente veniet*. LXX: *Heu mihi, heu mihi, heu mihi in die! quoniam juxta est dies Domini, et quasi miseria de miseria veniet*. Pro eo quod nos transtulimus, a potente, et Hebraice dicitur SADDAI (שדי), quod unum ¹⁸¹ esse de decem Dei nominibus, aliquoties diximus, LXX interpretati sunt *miseriam*, SOD (שוד), pro SADDAI legentes. Vox igitur sacerdotum et populi ad Dominum clamantis inducitur, ut tertio dicant, *Heu mihi!* credo, quia propter peccata quæ fecerunt, sanctam offenderant Trinitatem. Dies autem retributionis omnium delictorum illa est, de qua universi scribunt prophetæ, et maxime Isaias clamat: *Ecce dies Domini insanabilis venit [Al. veniet], furoris et iræ, ut ponat universum orbem desertum, et peccatores perdat ex eo (Isai. XIII, 9)*. Hic dies recte appellatur insanabilis; quia cum dies judicii venerit, non erit locus pœnitentiæ, qui [Al. quia] æternitati comparatus, prope est, et non longe. Quodque sequitur: *Et quasi miseria de miseria veniet*, sive, *vastitas a potente veniet*, hic sensus est, quod mala succedant malis, et omnis afflictio Deo iudice dispensetur, qui potens est et corpus et animam perdere in gehennam (*Matth. x*). Quod generaliter de die judicii diximus, specialiter referamus ad tempus Judaicæ captivitatis, quando Jerusalem capta, templumque destructum est; non multo enim post tempore venit et decem et duarum tribuum ab Assyriis

^a Martian. etiã absque interrogandi nota, *numquid*; mss. castigant.

A Chaldæisque captivitas: prædiciturque ventura, ut cum venerit, non casu accidisse videatur, aut hostium fortitudine; sed ira et comminatione Dei, vel certe, agente populo pœnitentiam, non veniat, quæ ventura est, si permanserit in delictis.

(Vers. 16.) *Numquid non coram oculis nostris alimenta perierunt; de domo Dei nostri, lætitia et exsultatio? LXX: Ante oculos vestros alimenta perierunt: de domo Dei nostri lætitia et gaudium*. Ante oculos pereunt alimenta peccantium, quando jam speratæ fruges e manibus auferuntur, et prævenit locusta messorum, ut quod spe [Al. sæpe] in horreis conditum est, bruchus et rubigo consumant. His quoque qui in Ecclesia commorantur, pro qualitate meritum, frumentum spiritus, et hordeum litteræ si peccarent tollitur, ut patiantur famem sermonis Dei. Cumque fuerint allimenta sublata, consequenter gaudium et lætitia tollitur de domo Dei, ut qui audiebant ante Apostolum dicentem: *Gaudete in Domino semper, iterum dico gaudete (Philip. IV, 4)*; postea Dominum audiant ad pœnitentiam provocantem: ¹⁸² *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur (Matth. v, 5)*.

(Vers. 17, 18.) *Computruerunt jumenta in stercore suo: demolita sunt horrea, dissipatæ sunt apothecæ, quoniam confusum est triticum; quid ingemuit animal, mugierunt greges armenti? quia non est pascua eis; sed et greges pecorum disperierunt*. LXX: *Subsalterunt vituli in præsepibus suis: dissipati sunt thesauri, suffossa sunt torcularia, quia arefactum est triticum: quid reponemus nobis? flevit armenta boum, quia non erant pascua eis, et greges ovium disperierunt*. Postquam alimenta perierunt, et de domo Dei gaudium lætitiæque sublata sunt, jumenta quoque computruerunt in stercore suo, sive, juxta intelligentiam spiritualem, lascivierunt in præsepibus suis, et calcitraverunt contra Creatorem suum, ut impletur quod scriptum est: *Si saturati non fuerint, murmurabunt (Ps. LVIII, 16)*. Computrescit in stercore suo cujus Deus venter est, et qui dicit: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur (Isai. XLIII, 16)*: huic demolita sunt horrea ^b futuræ felicitatis, et apothecæ æternæ abundantiae dissipatæ sunt, vel subversa sunt torcularia, quia si frumenta et vina non fuerint, frustra horrea et torcularia præparantur. Cumque omnia aruerint, tunc voce flebili querentur et dicent: *Quid reponemus nobis?* Quodque sequitur juxta LXX: *Flevit armenta boum, quoniam non sunt eis pascua*, compellit nos non de boues et armentis accipere quæ dicta sunt; sed de his, qui propter simplicitatem boves vocantur et oves. De quorum pascuis Salvator loquitur: *Ingredietur et egredietur, et pascua inveniet (Joan. x, 3)*. Hæc autem omnia intellige sub metaphora, erucæ, locustæ, bruchi et rubiginis, quod, sublatis frugibus, atque vastatis, fames et pestilentia cuncta possederint.

^b Verba, *futura felicitatis*, tum illa, *æternæ abundantiae*, neque Victor. neque nostri mss. agnoscunt.

(Vers. 19, 20.) *Ad te, Domine, clamabo : quia ignis A comedit speciosa deserti, et flamma succendit omnia ligna regionis ; sed et bestiae agri, quasi area sitiens imbrem, suspexerunt ad te : quoniam exsiccati sunt fontes aquarum, et ignis devoravit speciosa deserti. LXX : Ad te, Domine, clamabo, quoniam ignis consumpsit speciosa deserti, et flamma succendit omnia ligna agri, et jumenta campi suspexerunt ad te, quoniam arefactae sunt emissiones aquarum, et ignis devoravit speciosa deserti.* Propheta clamante ad Dominum, vel populo **183** per prophetam : quia ignis comederit speciosa deserti, et flamma succenderit omnia ligna regionis, bestiae et jumenta agri, sive campi, suspexerunt ad Dominum, quasi areola sitiens imbrem. Hoc enim uno verbo significat Aquila dicens, ^a ἐρασώθη : et suspexerunt ad eum, quoniam aruerunt fontes, vel B emissiones aquarum, et ignis devoravit speciosa deserti, quod scilicet hoc eruca, et locusta, et bruchus fecerint et rubigo, quod ignis in stipula, flamma in vepribus. Speciosa autem deserti, quae Hebraice dicuntur **ΝΑΟΤΗ** (רִמָּה), intelligamus aut plana camporum, aut pratorum florentia, aut virentia herbis loca, quae pascua praebere jumentis. Clamare autem ad Dominum per prophetam, jumenta ad eum suspicere fecit ignis, qui devoravit speciosa deserti, et flamma quae succendit omnia ligna regionis, ut fruges et poma pariter interirent, et quia siccati sunt fontes aquarum, ^b et quidquid in deserto poterat inveniri, vorax flamma consumpsit. Simulque consideremus, quod nisi propter angustiam, et ablationem deliciarum, nec propheta, nec bestiae clamassent ad Dominum, aut ad Dominum suspexissent, quod quidem et ad justum quondam virum referri potest, qui cum declinaverit et fecerit malum, nequaquam ei virtutes pristinae proderunt ; sed judicabit eum Dominus in quibus inveniit. Speciosa deserti appellare possumus, de quibus scriptum est : *Plures filii deserti magis quam ejus quae habet virum (Isa. LIV, 1).* Flamma autem quae succendit omnia ligna regionis, illa esse credenda est, quae immittitur ardentibus diaboli sagittis, ut nihil in nobis bonarum frugum remaneat ; sed cuncta incendio consumantur. Omnes enim adulterantes [Al. omne semen adulterantis], quasi clibanus corda eorum ; et non solum propheta, vel populus per prophetam, qui rationale animal est D (Ose. VII), sed jumenta quoque, de quibus dictum est : *Homines et jumenta salvos facies, Domine (Ps. XXXV, VII).* Et alibi : *Quasi jumentum factus sum apud te (Psal. VII, 23).* Et iterum : *Seminabo eos semine hominum et jumentorum (Jer. XXXI, 27),* suspexerunt ad Dominum, et rorem illius misericordiae flagitarunt ; quia exsiccati sunt fontes aquarum, **184**

quos cervus desiderat. Et de quibus Dominus loquitur per Jeremiam : *Me dereliquerunt fontem aquae vivae (Jer. II, 13).* Siccatis autem fontibus aquarum, qui arentia quaeque irrigant atque refrigerant, consequenter quidquid in nobis pulchrum fuit, ignis ardore consumptum est, de quo Dominus loquitur in Evangelio : *Videbam Satanam quasi fulgur cadentem de caelo (Luc. X, 18).*

(Cap. II. — Vers. 1 seqq.) *Canite tuba in Sion : ululate in monte sancto meo : conturbentur omnes habitatores terrae, quia venit dies Domini, quia prope est dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et turbis ; quasi mane expansum super montes, populus multus ac fortis, similis et non fuit a principio, et post eum non erit usque in annos generationis et generationis. Ante faciem ejus ignis vorans, et post eum exurens flamma ; quasi hortus voluptatis terra coram eo, et post eum solitudo deserti : neque est qui effugiat eum : quasi aspectus equorum, aspectus eorum, et quasi equites sic current, sicut sonitus quadrigarum super capita montium exsiliant, sicut sonitus flammæ ignis devorantis stipulam, velut populus fortis praeparatus ad praelium, a facie ejus cruciabantur populi : omnes vultus redigentur in ollam, sicut fortes current, quasi viri bellatores ascendant [Al. ascendent] murum : viri in viis suis gradientur [Vulg. vir... gradientur], et non declinabunt a semitis suis : unusquisque fratrem suum non coarctabit, singuli in calle suo ambulabunt. Sed et per fenestras cadent, et non demolientur, urbem ingredientur, in muro current, domos conscendent, per fenestras intrabunt quasi fur : a facie ejus contremuit terra, moti sunt caeli, sol et luna obtenebrati sunt, et stellæ retraxerunt splendorem suum, et Dominus dedit vocem suam ante faciem exercitus sui, quia multa sunt nimis castra ejus, quia fortia et facientia verbum ejus. Magnus enim dies Domini et terribilis valde, et quis sustinebit eum ? LXX : Canite tuba in Sion, praedicate in monte sancto meo : ^c conturbentur omnes habitatores terrae : quoniam adest dies Domini, quoniam juxta est dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et pruinae ; sicut mane fundetur super montes populus multus **185** et fortis, similis ei ^d non fuit a principio, et post eum non erit usque ad annos generationis generationum. Ante eum consumens ignis, et post eum flamma succensa. Sicut paradisus voluptatis terra ante faciem ejus ; et posteriora illius, sicut campus solitudinis, et qui salvetur non erit ei ; sicut aspectus equorum, aspectus eorum, et sicut equites sic persequentur. Sicut vox quadrigarum super vertices montium exsiliant, et sicut vox flammæ ignis devorantis stipulam, et sicut populus multus et fortis praeparatus ad praelium, a facie ejus conterentur populi, omnis vultus sicut adustio ollae, sicut pugnatores current, et sicut viri bellatores*

^a In uno Palatino, ἐρασώθη. Aquilæ, πρᾶσιώω verbum sonat imbrem sistere : quo et Psal. XLI, vers. 1, utitur, ubi nos habemus, quemadmodum desiderat cervus ad fontem aquarum, etc.

^b Inducit Victorius et copulam, Florentinorum codd. auctoritate. Erat quoque olim, poterant invenire, pro poterat inveniri.

^c Victor., confundantur, pro conturbentur, vult legi, quod Græce sit συγχυθίσσων. At vero in aliis exemplaribus, et cum primis Alexandrino est συναχθίσσων, in Complutensi autem συναραχθίσσων, quod proprie sonat confundantur.

^d Unus Palatin., similis ei non erit, nec fuit, etc., qui et infra perperam a Græco dissentit archetypo.

ascendent super muros, et unusquisque in via sua ambulabit, et non declinabunt a semitis suis, singuli a proximo suo non recedent, aggravati armis suis ibunt, et in jaculis suis cadent, et non consumerentur, urbem apprehendent, et super muros discurrunt: super domos ascendent, et per fenestras intrabunt sicut fures, a facie ejus confundetur terra, et commovebitur cœlum, sol et luna contenebrabuntur, et stellæ auferent lumen suum, et Dominus dabit vocem suam a facie fortitudinis suæ, quoniam multa sunt nimis castra ejus, quoniam fortia opera sermonum illius, quia magna dies Domini, magna et illustris nimis, et quis erit sufficiens ad eam? Rursum per metaphoram locustarum, describitur impetus Chaldæorum, et jubetur propheta, immo per prophetam omnibus qui possunt Dei audire sermonem, ut quasi tuba exaltent vocem suam, et in Sion prædicent, et clangant in monte sancto ejus, ut ad strepitum clamoris et buccinæ omnis Jerusalem populus contremiscat. Cumque, ait, cecideritis, hoc dicite: Nequaquam dies Domini ultra differetur, id est, dies ultionis atque vindictæ; adest vicina captivitas, jam de suo loco Babyloniorum est egressus exercitus, prope est dies tenebrarum, et angustiarum, dies caliginis et nubis et turbinis, in qua auferetur lumen omne lætitiæ [Al. justitiæ], et cuncta tenebris opprimentur. Sicut, inquit, mane et diluculum subito tenebras fugat, et cunctos montes aurora collustrat: ita Babyloniorum super omnem terram vestram fundetur exercitus. Nec putetis turbam esse invalidam, populus **186** multus et fortis est, cujus similis nec in præterito, nec in futuro, ulla gens alia poterit inveniri: quidquid attigerit, quasi vorax flamma consumet, nihilque post se integrum derelinquet; quasi hortus et paradisi voluptatis omnis terra est, quam non tetigerit: quasi solitudo et desertum, quidquid fuerit deprædatus, neque ullus poterit inveniri qui illius effugiat manus. Aspectus eorum quasi ferocium equorum, et quasi equites hac illucque discurrunt. Non quo Babylonii equitibus comparentur; sed quo locustæ per translationem hostium quasi equites dicantur huc illucque discurrere: Sicut sonitus, inquit, quadrigarum et curruum, sic erit sonitus locustarum. Super capita montium exsiliunt, ut omnia excelsa conscendant; et sicut stipulam cito flamma consumit, ita sonitus et terror vocis eorum cuncta populabitur. Quodque infert: Velut populus fortis præparatus ad prælium, rursum ad locustas refert, ut non quasi de hostibus, sed quasi de locustis referre videatur; et tamen dum locustas legimus, Babylonios cogitemus. Tantis terror erit, ut omnes per circuitum nationes, et animo et corpore perhorrescant, immo crucientur: et pavoris magnitudine, vultus omnium in ollæ similitudinem convertantur, quæ igne combusta, nigredinem et fuliginem fœdi monstrat aspectus. Discurrunt, inquit, quasi viri fortes, hæud dubium quia locustæ: et quasi viri bellatores ascendunt murum, ut murorum

A sublimitas impetum fortiam prohibere non valeat, et nequaquam per portas, sed per muros ingrediantur: Singulis in viis suis gradientur, et non declinabunt a semitis suis. Hoc nuper in hac provincia vidimus. Cum enim locustarum agmina venirent, et aerem qui inter cœlum et terram est occuparent, tanto ordine ex dispositione jubentis Dei volitant, ut instar tessellarum quæ in pavimenti artificis figuntur manu, suum locum teneant, et ne puncto quidem, et, ut ita dicam, ungue transverso declinent ad alteram. Et ut apertam faceret metaphoram, et per fenestras, ait, cadent, et non demolientur. Nihil enim locustis invium est, cum et agros, et sata, et arbores, et urbes, et domos, et **187** cubiculorum secreta penetrent. Hoc autem de locustis dicitur, ut de hostibus intelligatur. Quodque nos interpretati sumus per fenestras cadent, et non demolientur, LXX transtulerunt, aggravati in armis suis ibunt, et in jaculis suis cadent et non consumerentur: quod nequaquam mihi videtur expositionis ordini convenire, sed in eo errorem esse generatum, quia SALA (סל) verbum Hebraicum, illi jacula, nos fenestras intelleximus. Servatque coeptam narrationem, ut eos dicat urbem ingredi, in muris discurrere, domosque conscendere, et per fenestras intrare quasi fures, non quod furum timorem habeant qui victores sunt; sed ut fures solent ingredi per fenestras, et occulte rapere, sic illi, clausis Januis, ne ulla sit mora, per fenestras tota irrumpent audacia. A facie istiusmodi locustarum terra contremuit, et cœli moti sunt, quæ dicta hyperbolice sentiamus, non quod locustarum aut hostium tanta vis sit, ut possit movere cœlos, et terram concutere; sed quod adversa patientibus præ terroris magnitudine, et cœlum ruere et terra fluctuare videatur. Denique præ multitudine locustarum obtextentium cœlum, sol et luna convertentur in tenebras, et stellæ retrahent splendorem suum: dum lumen in medio nubes posita locustarum, ad terram non sinit pervenire. Dominus quoque dabit vocem suam ante faciem tam potentis exercitus, quia multa sunt castra ejus, et magnitudo virtutis illius in parvis quoque animantibus demonstratur. Hæc autem multa castra, et innumerabilia fortia sunt nimis, et læcipientia verbum illius. Quo dicto ostenditur Babylonios Dei voluntate venturos, et illius Imperio parturos. Magnus est, inquit, dies Domini, quo capienda est Jerusalem, et valde terribilis, et nullus eum poterit sustinere, et de necessitate captivitatis aut mortis evadere. Janetam et coherentem sibi pericopea dividere nolui, ne quod sensu unum erat, diversis capitulis carperetur. Transeamus ad intelligentiam spirituales, singula quæque repetentes. Tubarum buccinarumque clangorem non solum in Levitico et Numerorum libro legimus (Num. x), in quibus jubetur, ut duas argenteas tubas faciat Moyses, quibus et in kalendis, et in septimo mense, prima die mensis. et in jubileo, et in **188** cæteris festivitatibus. et

• Nostris mss. audivimus. Tum pro venirent, et occuparent, Victorius ex Florentiæ codd. venerint et occuparint.

quando ad bella procedunt, canant hi qui huic officio maucipati sunt; sed etiam muros Jericho ad tubarum clangorem scriptum est corruiſſe (*Josua vi*). Et Dominus angelum miasuram esse dicit esse cum clangore tubæ (*Matth. xxiv*), et Apostolus resurrectionem mortuorum, ad tubæ sonitum fieri prædicat (*I Cor. xv*). Et in Apocalypſi quoque Joannis legimus, septem angelos accepisse tubas singulas, quibus per ordinem canentibus, facta sunt quæ Scriptura describit (*Apocal. viii*). Præcipitur ergo nunc sacerdotibus et magistris, ut exaltent quasi tuba vocem suam, et impleant illud quod scriptum est: *In montem excelsum ascende qui evangelizas Sion: exalta vocem tuam qui annuntias Jerusalem (Isa. xlvi, 9)*, ut canat tuba in Sion, id est, in Ecclesia, quæ interpretatur specula atque sublimitas. Et in sancto Dei monte qui Christus est, ut conturbentur, sive confundantur omnes habitatores terræ, et confusio eos pertrahat ad salutem. Diem autem Domini, diem intellige judicii, sive diem exitus uniuscujusque de corpore. Quod enim in die judicii futurum est omnibus, hoc in singulis die mortis impletur. Dies tenebrarum est et angustiae, dies nubis et turbinis; quia cuncta peccatorum plena sunt atque cruciatum. Veniet angelorum populus multus et fortis, ut reddat unicuique secundum opera sua; et sicut mane et aurora consurgens primum occupat montes, sic judicium ab excelsis et potentibus incipiet, ut potentes potenter tormenta patiantur. Similis ei non fuit a principio, et post eum non erit usque ad annos generationis et generationis (*Sapient. vi*). Omnia enim mala, quæ veteribus historiis continentur, et aut inundatione maris, aut illuvione fluminum, aut pestilentia, morbis, fame, bestiis, hostium vastitate, hominibus aciderunt, his suppliciiis, quæ in die sunt reddenda iudicii, non poterunt comparari. Ante faciem hujus populi qui fortis et multus est, erit ignis vorans, sive consumens, ut omne in nobis fenum, ligna, stipulamque consumat. Unde et de Deo dicitur: *Deus ignis consumens est, et post eum urens flamma (Dout. iv, 24)*; ut nihil absque suppliciis derelinquat. Quomcumque hic populus non attigerit, nec invenerit in eo combustionis materiam, horto Dei et paradiso assimilabitur voluptatis, qui **180** Hebraice dicitur מֶרֶץ (מרץ). Si quem autem exusserit, quasi solitudinem in cinerem rediget ac favillas, nec est qui furorẽ ejus possit evadere, cuius crudelis aspectus frementium eorum habebit similitudinem, et sic ducerunt ad cruciandos quos in potestatem acceperint, quasi equites huc illucque volitantes: terribilis erit sonitus eorum, quasi quadrigarum per prostra currentium; et super capita montium exsurgent, excelsos quosque et in Ecclesie culmine constitutos cruciare cupientes. Et quia ante faciem eorum ignis est vorax, atque consumens, sic

cuncta vastabunt, quomodo stipulam flamma consumit: ita venient ad puniendum: ita expediti erunt et parati, ut populus fortis ad prælium. Tanta erit timor omnium, tanta conscientia peccatorum, ut nullus luceat, nec splendorem habeat gaudii, sed instar adustæ ollæ facies ejus vertatur in tenebras. Ascendent murum et omnem munitionem; injunctumque sibi explentes opus, non declinabunt in partem alteram; sed ^a inhiabunt miserorum suppliciiis, nec tormentis eorum satiabuntur; sed unusquisque credita sibi in peccatores supplicia proæquetur. Sed et per fenestras intrabunt, sive cadent; vel aggravati armis suis ambulabunt, et in jaculis eorum [*Al. suis*] cadent hi, quos acceperint consumendos. Hæ sunt fenestrae, de quibus et Jeremias dicit: *Mors intrabit per fenestras nostras (Jer. vi, 21)*: omnes enim sensus nostros ingredi hostes desiderant, et capere urbem bonæ conscientiae, et per nostra munimenta discurrere, domosque quas nobis bonis operibus ædificavimus, destruere. Omnia autem faciunt introeuntes per fenestras, quasi fur: libere enim non ingrediuntur, ut sagittent in obscuro rectos corde (*Psal. x*). A facie istius populi, qui est multus et fortis, terra contremuit, et cœli commoti sunt. *Cælum enim et terra transibunt, verbum autem Domini permanet in æternum (Matth. 24)*. Sed et sol et luna tanta miserorum supplicia videre non poterunt, et mœrebunt, ^b non habentia officii sui justitiam, et pro claro lumine, tenebris operientur horrendis; stellæ quoque retrahent fulgorem suum, **190** dum etiam qui sancti sunt præsentiam Domini absque formidine non videbunt. In his omnibus dabit Dominus vocem suam, ante faulem exercitus sui. Quomodo enim Babylonii punientes Jerusalem, Dei vocantur exercitus: sic angeli pessimi (de quibus vocantur est: *Furorẽ et iram et angustiam, immissionem per angelos pessimos (Psal. lxxvii, 49)* Dei exercitus dicuntur, et castra illius nominantur, dum Domini faciunt voluntatem. Magnus est dies Domini atque terribilis, de quo alibi scriptum est: *Ut quid desideratis diem Domini (Amos v)*? et hic est tenebræ, et non lux; et terribilis valde; rarusque aut nullus eum poterit sustinere, quin in se præbeat materiam sæviendi.

(Vers. 12 seqq.) Nunc ergo dicit Dominus: *Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejuniis, et fletu et planctu; et scindite corda vestra, et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum: quia benignus et misericors est, patiens et ^c multus misericordiae, et præstabilis super multitia: quis scit si convertatur et ignoscat, et relinquat post se benedictionem, sacrificium et libamen Domino Deo nostro [Vulg. vestro]? LXX: Et nunc dicit Dominus Deus noster: Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejuniis, in ^d cithico, in fletu, et in planctu; et scindite*

^a Unus Palatin., sed hærebunt suppliciis.

^b Idem negandi particulam respuit.

^c Rursus idem ms., et multus misericordiae, et deprecabilis; quod quidem postremum verbum in Canone Hebraice veritatis, ut Martian. vocat, eodex

Sangerman, pro variante lectione ad marginem, Carcassonensis in ipso præfert textu.

^d Verba, in cithico, nesciunt mss. nostri; nec nisi Aldinus e Græcis τῶν LXX codd. agnoscit.

corda vestra, et non vestimenta vestra, et convertimini ad Dominum Deum vestrum: quia misericors et miserator est, patiens et multæ misericordiæ, et pœnitens super malitiis: quis novit si revertatur et pœniteat eum, et dimittat post se benedictionem, sacrificium et libamen Domino Deo nostro? Superius capitulum ab eo loco ubi scriptum est: *Canite tuba in Sion, ululate in monte sancto meo: conturbentur omnes habitatores terræ*, usque ad eum locum, ubi legimus: *Magnus est dies Domini et terribilis valde, quis sustinebit eum?* per translationem locustarum, adventum nuntiat Chaldæorum, et quæ mala ventura sint populo. Nunc eos ad pœnitentiam provocat, et converti ad Dominum cohortatur, ut tota mente correcti, non patiantur quæ Dominus comminatur, et est sensus: Omnia quæ sermone præterito continentur, propterea sum locutus, ut vos **191** comminatione mea terrerem. Unde convertimini ad me in toto corde vestro, et animi pœnitentiam jejuniis et fletu et plangentibus indicate; ut nunc jejunantes postea saturemini, nunc flentes postea rideatis, nunc plangentes postea consolemini. Et quia consuetudinis est, ut in tristibus atque adversis scindatis vestes, quod et pontifex ad Domini Salvatoris crimen augendum in Evangelio fecisse memoratur (*Matth. xxvi*), et Paulum et Barnabam audientes verba blasphemix, legimus perpetrasse (*Act. xiv*): idcirco ego præcipio vobis, ut nequaquam scindatis vestimenta, sed corda quæ plena sunt peccatis, quæ instar utrius, nisi scissa fuerint, sponte rumpentur. Cumque hoc feceritis, redite ad Dominum Deum vestrum, quem vobis priora peccata alienum fecerant: nec desperetis veniam scelerum magnitudine; quia magna peccata magna delebit misericordia. Est enim benignus et misericors, malens pœnitentiam peccatorum, quam mortem (*Ezech. xxxiii*), patiens et multus in misericordia, qui non humanam imitatur impatientiam; sed longo tempore nostram præstolatur pœnitentiam: et præstabilis, sive pœnitens super malitiis, ut si nos egerimus super peccatis pœnitentiam, et ipsum pœniteat comminationis suæ, et mala quæ comminatus est nobis non inferat, nostræque mutatione sententiæ, et ipse mutetur. Malitiam autem in hoc loco non contrariam virtuti debemus accipere, sed afflictionem, juxta illud quod alibi legimus: *Sufficit diei malitia sua* (*Matt. vi, 34*). Et: *Si est in civitate malitia, quam Dominus non fecerit* (*Amos iii, 6*). Similiterque quia supra dixerat, benignus et misericors, patiens et multus in misericordia, et præstabilis, sive pœnitens super malitiis, ne forsitan magnitudo clementiæ nos faceret negligentes, ex persona Prophetæ jungit et dicit: *Quis scit si revertatur et ignoscat, et relinquat post se benedictionem?* Ego, inquit, hortor, quod meum est, ad pœnitentiam, et Deum ineffabiliter novi esse clementem, dicente David: *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam, et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam* (*Psal. l, 1, 2*). Sed quia profundum divitiarum et sapientiæ et scientiæ Dei nosse non possumus, sen-

tentiam tempero, et opto potius quam præsumo, dicens: *quis scit si revertatur* **192** *et ignoscat?* Quod ait quis, aut impossibile, aut difficile sentiendum est: *Sacrificium et libamen Domino Deo nostro*; ut postquam dederit benedictionem, et nostra nobis peccata donaverit, Deo hostias offerre valeamus.

(Vers. 15 seqq.) *Canite tuba in Sion: sanctificate jejunium, vocale cœtum, congregare populum: sanctificate Ecclesiam, coadunate senes, congregare parvulos et sugentes ubera. Egre diatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo: inter vestibulum et altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, et dicent: Parce, Domine [Vulg. add. parce], populo tuo, et ne des hæreditatem tuam in opprobrium, ut dominantur eis nationes. Quare dicunt in populis: Ubi est Deus eorum?*

LXX: *Clangite tuba in Sion, sanctificate jejunium, prædicate curationem, congregare populum, sanctificate Ecclesiam, eligite senes: congregare parvulos et sugentes ubera, egrediatur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo. Inter crepidinem et altare plorabunt sacerdotes ministri Domini, et dicent: Parce, Domine, populo tuo, et ne dederis hæreditatem tuam in opprobrium, ut dominantur eorum gentes, ne dicant in nationibus: Ubi est Deus eorum?* Adhuc eos ad pœnitentiam cohortatur, antequam veniat hostilis exercitus. Supra, inquit, dixeram: *Canite tuba in Sion, ululate in monte sancto meo*, et reliqua, quia venit dies Domini, quia prope est dies tenebrarum et caliginis, dies nubis et turbinis, annuntians vobis populum multum et fortem esse venturum, qui vestras possessiones urbesque subverteret. Nunc quia benignus sum et misericors, patiens, et multus misericordia, rursum præcipio et dico: *Clangite tuba in Sion*, et pœnitentiam in populis prædicate; *sanctificate jejunium, prædicate curationem, sive cœtum*, de quibus jam ante diximus: *congregare populum*, ut qui dispersus peccaverat, congregatus peccare desistat. *Sanctificate Ecclesiam*, ut nullus in Ecclesia non sanctus sit, ne forsitan impediatur orationes vestræ, et modicum fermentum totam massam corrumpat (*I Cor. v*). *Coadunate, sive eligite senes*, ut non ætas in eis, sed sanctitas deligatur. *Congregate quoque parvulos et sugentes ubera*, ne ulla sit ætas quæ non convertatur ad Dominum. Parvulos atque lactentes, de quibus in Psalmis et in Evangelio legimus: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* (*Psal. viii, 3; Matth. xxi, 16*). **193** Quos Petrus rationali et absque dolo dicit lacte nutritos (*I Petr. ii*): quibus [*Al. de quibus*] Paulus loquitur: *Lac vobis potum dedi, non escam* (*I Cor. iii, 2*): quorum et Salvator meminit: *Ne contempseritis unum de minimis istis* (*Mat. xviii, 10*). *Egre diatur quoque sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo: ut in tempore jejunii, vocationis et cœtus, sanctificationis Ecclesiæ, electionis senum, congregationis parvulorum et sugentium ubera, non serviat sponsus et sponsa operi nuptiali, quibus et Lege permissum est, ut ad bella non procedant. Unde et Apostolus recedendum parumper a coitu præcepit, ut vacare*

possimus orationi (I Cor. vii). Ergo qui in castigatione victus, et jejunio atque eleemosynis dicit se agere pœnitentiam, frustra hoc sermone promittit, nisi egrediatur de cubili suo, et sanctum purumque jejuni-um pudica expleat pœnitentia. Quodque sequitur : *Inter vestibulum et altare plorabunt Sacerdotes*, pro vestibulo LXX *crepidinem* interpretati sunt : Symmachus ^a *πρόπυλον* : Aquila *πρόδομον* : Theodotio ipsum verbum Hebraicum posuit *ulam* (אֹלַם) : quam nos *ante fores templi porticumque* possimus dicere. Et nota quæ [Al. quod] sacerdotibus præcipiat qui sunt ministri Domini, ut plorent inter templum et altare, et dicant cum Apostolo : *Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror* (II Cor. xi, 29) ? Et : *Flere cum stentibus*. Locusque aptus pœnitentiæ et confessioni, templum est et altare : docetque quid dicere debeant sacerdotes, immo quomodo Dominum deprecari : *Parce, Domine, populo tuo* ; qui quando peccabat, vocabatur non populus tuus : nunc postquam recessit a vitiiis, appellatur populus tuus. *Et ne des hereditatem tuam in opprobrium, ut dominantur eis nationes*. Apertum est ænigma quod latebat. Populus enim ille multus et fortis, qui supra sub erucæ, et locustæ, et bruchi, et rubiginis descriptus est nomine, nunc manifestus qui sit ostenditur : *Ut dominantur*, inquit, *eis nationes*. Datur autem in opprobrium hæreditas Domini, quando servierint hostibus, et dixerint nationes : *Ubi est Deus eorum*, quem sibi præulem, quem defensorem esse jactabant ? Possumus nationes interpretari et adversarias potestates, quæ quamdiu non ^c 194 agimus pœnitentiam, dominantur nostri, et exprobrant et dicunt : *Ubi est Deus eorum* ? Judæi istum locum ad Gog et Magog referunt, sævissimas nationes, quas in ultimo tempore contra Israel dicunt esse venturas, de quibus plenius scribitur in Ezechiel.

(Vers. 18 seqq.) *Zelatus est Dominus terram suam, et pepercit populo suo : et respondit Dominus et dixit populo suo : Ecce ego mittam vobis frumentum et vinum et oleum, et replebimini eo, et non dabo vos ultra opprobrium in gentibus : et eum qui ab Aquilone est, procul faciam a vobis, et expellam eum in terram inviam et desertam : facies [Vulg. faciem] ejus contra mare orientale, et extremum ejus ad mare novissimum : et ascendet fetor ejus, et ascendet putredo illius, qui [Vulg. quia] superbe egit. LXX : Et zelatus est Dominus terram suam, et pepercit populo suo, et respondit Dominus, et dixit populo suo : Ecce ego mittam vobis frumentum et vinum et oleum, et implebimini ex eis, et non dabo vos ultra opprobrium in gentibus, et eum qui ab Aquilone est repellam a vobis, et educam eum in terram quæ est sine aqua, et disperdam faciem ejus in mare primum, et posteriora ejus in mare novissimum : et ascendet fetor ejus, et ascendet putredo illius, quoniam magnificata sunt opera ejus. Post-*

quam sacerdotes pro populo deprecati sunt, et dixerunt : *Parce, Domine, populo tuo, et ne des hereditatem tuam in opprobrium*, fecitque populus quod præceptum est, ut sanctificaret jejuni-um, prædicaret curationem, congregaret [Al. cogeret] multitudinem, sanctificaret Ecclesiam, eligeret senes, parvulos et sugentes ubera congregaret, et egrederetur sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo, et nequaquam carni et voluptati, sed animæ et fletibus inservirent. *Zelatus est Dominus terram suam*, quam prius quasi alienam contempserat, et passus fuerat locusta vastante populari, et intantum pepercit pœnitentibus, ut eos dignos sua responsione faceret, diceretque, quoniam omnes fruges vestras, locusta, bruchus, rubigoque vastavit : ideo dabo vobis frumentum, et cætera quæ propheta describit, et ultra vos non tradam captivitati. Et Assyrium atque Chaldæum qui ab aquilone [Al. a Babylone] est, procul faciam a vobis, de quo supra scriptum est : *Populus multus et fortis, 195 ante faciem ejus ignis vorans, et post eum exurens flamma, quasi aspectus equorum, aspectus eorum. Et expellam*, inquit, *eum in terram solitudinis*, et primæ partes illius cadent in mare Orientale, et posteriores in mare novissimum, et ascendet fetor ejus, id est, qui ab Aquilone est, et putredo, quia superbe egit. Sæpe commonui sub translatione locustarum describi impetum Chaldæorum, quo Judæa vastata est. Itaque servat metaphoram in reliquis, et juxta situm provinciæ sic loquitur, quasi non de hostibus, sed de locustis referre videatur. Etiam nostris temporibus vidimus agmina locustarum terram texisse Judæam, quæ postea misericordia Domini inter vestibulum et altare, hoc est, inter crucis et resurrectionis locum, sacerdotibus et populis Dominum deprecantibus atque dicentibus : *Parce populo tuo*, vento surgente, in mare primum et novissimum præcipitata sunt. Mare primum quod juxta solitudinem est, et vergit ad Orientem, illud intellige, in quo fuit quondam Sodoma et Gomorrha, Adama et Seboim, ^b quod nunc Mortuum nominatur, eo quod nulla ibi vivat animantia. Mare autem novissimum, hoc quod ad Occidentem est, et quod ducit in Ægyptum, in cujus littore Gaza, et Ascalon, Azotusque et Joppe, et Cæsarea, et cæteræ urbes maritimæ sitæ sunt. Cumque littora utriusque maris acervis mortuarum locustarum, quas aquæ evomerant, impleverunt, putredo earum et fetor intantum noxius fuit, ut aërem quoque corrumperet, et pestilentia tum jumentorum quam hominum gigneretur. Quærat eruditus lector ubi hoc juxta litteram factum sit de Chaldæis ? Non multo post tempore quam hæc prophetata sunt, siquidem in Isaia legimus, centum octoginta quinque millia Chaldæorum sub rege Ezechia in una nocte angelo sæviente percussa (Isai. xxxvii).

^a Palatini mss. *πρόπυλον*, quod idem sonat.

^b Id exaggerat in Commentariis in Ezechiel. cap. XLVII, col. 593 : *Hucusque nihil quod spiret, et possit incedere, præ amaritudine nimia in hoc mari reperiri*

potest; ne cochleolæ quidem, parvique vermiculi et anguillæ, et cætera animantium, sive serpentium genera, quorum magis corpuscula possumus nosse, quam nomina. Vide quæ in hunc locum observavimus.

Hoc juxta historiam dixerimus. Cæterum juxta tropologiam, omnis anima terra est Domini, in qua seminat paterfamilias sementem suam, quæ cum pro tritico zizania fecerit, id est, avenas et lolium, et offenderit Dominum suum, et postea egerit pœnitentiam, **196** plangensque dixerit: *Parce, Domine, populo tuo*, zelatur Dominus terram suam, et parceret ei quam dudum contempserat, suoque eam dignatur alloquio et dicit: *Mittam tibi frumentum, de quo scriptum est: Amen amen, dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multos fructus facit (Joan. xii): et vinum quod lætificat cor hominis, et oleum quod exhilarat faciem, ut vetus tristitia peccatorum, frumenti et vini et olei, id est, virtutum lætitia temperetur, tantamque habebunt bonorum omnium abundantiam, ut repleantur eis atque saturarentur. Cumque hoc fuerit conseculi, nequaquam tradentur in opprobrium gentibus, de quibus Apostolus loquitur: Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates: adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiae in cœlestibus (Ephes. vi, 12). Eum quoque qui ab Aquilone est (de quo Jeremias loquitur: Ab Aquilone exardescunt mala super omnes habitatores terre (Jerem. i, 14): de quo et Salomon scribit: Aquilo ventus durissimus) procul, inquit, a vobis faciam, et expellam eum in terram inviam et desertam, quæ non habet notitiam Dei, in qua non habitat Spiritus sanctus. Faciesque ejus erit in mari primo et in mari novissimo, in his qui aperuerint ei januam peccatorum, et apud quos usque ad extremum vitæ tempus permanserint, et fetor illius et putredo ascendit etiam in eos qui sibi magna promittunt, et cadunt per superbiam: quia numquam tuta est humana fragilitas, et quanto virtutibus crescimus, tanto magis timere debemus ne de sublimibus corruamus. Juxta litteram, greges locustarum magis Auster quam Aquilo consuevit adducere, id est, non ex frigore veniunt, sed ex calore: verum quoniam de Assysiis loquebatur, locustarum ponens similitudinem, ideo Aquilonem interposuit, ut non veram locustam, quæ ab Austro venire consuevit, sed sub locusta intelligamus Assyrios atque Chaldæos.*

(Vers. 22 seqq.) *Noli timere, terra: exsulta et lætare quoniam magnificavit Dominus ut faceret: nolite timere, animalia regionis; quia germinaverunt **197** speciosa deserti, quoniam [Vulg. quia] lignum attulit fructum suum, ficus et vinea dederunt virtutem suam: et filii Sion, exsultate et lætamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem justitiæ, et descendere faciet ad vos imbrem matutinum, et serotinum [Vulg. addit sicut]^a in principio, et implebuntur aræ frumento, et redundabunt torcularia vino et olivo, et reddam vobis annos, quos comedit locusta, bruchus, et rubigo, et eruca. Fortitudo mea ma-*

*gna quam misi in vos: et comedetis vescentes, et saturabimini, et laudabitis nomen [Vulg. addit Domini] Dei vestri, qui fecit nobiscum [Vulg. vobiscum] mirabilia, et non confundetur populus meus in sempiternum: et scietis quia in medio Israel ego sum, et ego Dominus Deus vester, et non est amplius, et non confundetur populus meus in sempiternum. LXX: Confide, terra, gaude atque lætare, quia magnificavit Dominus ut faceret: confidite, jumenta campi, quoniam germinaverunt campi solitudinis, quia lignum attulit fructum suum, ficus et vinea dederunt fortitudinem suam: et filii Sion, gaudete atque lætamini in Domino Deo vestro, quoniam dedit vobis eascas justitiæ, et pluit vobis imbrem temporaneum et serotinum, sicut a principio, et replebuntur aræ tritico, et redundabunt torcularia vino et oleo. Et reddam vobis pro annis in quibus comedit locusta, et bruchus et rubigo, et eruca. Fortitudo mea magna quam misi in vos, et vescentini comedentes, et saturabimini: et laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit vobiscum mirabilia et non confundetur populus meus in æternum, et scietis quia in medio Israel ego sum, et ego Dominus Deus vester, et non est amplius præter me, et non confundetur populus meus in æternum. Omnibus quæ [Al. quibus] supra fuerat comminatus, nunc contraria pollicetur. Supra dixerat: ignis comedit speciosa deserti, et flamma succendit omnia ligna regionis, et bestiae agri quasi area sitiens imbrem suspexerunt ad te: quoniam exsiccati sunt fontes aquarum, et ignis devoravit speciosa deserti. Nunc lætis tristitiam mitigat, et lacrymas vertit in risum. Nolite, inquit, timere, animalia regionis: quia germinaverunt speciosa deserti: quia lignum attulit fructum suum, ficus et vinea dederunt virtutem suam: et tanta erit rerum omnium abundantia, ut nequaquam desit [Al. dem] vobis frumentum, vinum **198** et oleum quo saturamini; sed adimpleantur aræ frumento, et redundent torcularia vino et oleo, ut non solum ipsi comedere, sed etiam aliis præbere valeatis. Ad filios quoque Sion specialiter loquitur, ut exsultent et gaudeant, non in quacumque re levi; sed in Domino Deo suo, qui dedit eis alimenta justitiæ: et ut Septuaginta transtulerunt, et imbrem temporaneum et serotinum, ut comedant atque lætentur, et laudent nomen Domini Dei sui, qui fecit cum eis mirabilia, et nequaquam confundatur; et sciant quia Dominus Deus Israel habitet in medio eorum, et præter illum nullus sit alius, quia Pater in Filio, et Filius in Patre: et non confundetur populus illius [Al. meus] in æternum. Hæc juxta litteram, quia a Domino remissa sunt, credimus accidisse, et sterilitatem præteritam novis frugibus compensatam: ut quidquid^b locusta, bruchus, et rubigo, et eruca consumpserat, annis sequentibus impleretur. Querimus cur eruca fortitudo, vel virtus Domini appellata sit, et non solum virtus, sed virtus magna? Quomodo po-*

^a Vide Rufini, sive ejus qui Rufinus audit, Commentarios in hunc locum.

^b Interserit Palatin. ἡσυχίας.

teulia Dei in Ægyptiis plagis ostensa est per parva animalia, et præcipue cinipies, qui tam parvi sunt culices, ut vix cernantur oculis. Sic et nunc in parvo tardoque vermiculo, qui vix moveri potest, et levi tactu conteritur, Dei potentia et humana fragilitas demonstratur. Non quo Deus ad nutum suum et potentie majestatem nequeat terras subvertere, et operire cuncta diluvio, vel fulmine concremare; sed per parva, et, ut ita dicam, puncta corporum, ostendit humanam fragilitatem. Unde et illud solemus Marcioni et cæteris respondere hæreticis qui vetus laniant Testamentum, quod et pulices et culices et cimices, et hujuscemodii animantia idcirco fecerit Deus, ut fragilitatem et imbecillitatem nostræ carnis ostenderet, quæ intantum nihil est, ut ab his quæ parva sunt vulneretur. Si autem eruca tardus parvusque vermiculus fortior homine est, quid gloriatur terra et cinis; et elata per superbiam (cum ex humo sit, a quo homo appellatur) humana contemnit? Quidam locum istum sic interpretantur: A dextris et a sinistris virtutes et fortitudines Dei **189** legimus, quas Græci *δυναμεις* vocant. A dextris Seraphim et Cherubim, cunctasque angelicas potestates, a sinistris contrarias fortitudines, de quibus scriptum est: *Misit in eos iram indignationis suæ, furorem et iram, et tribulationem, immissionem per angelos malos* (Ps. lxxvii, 49); de quibus et Michæas in Regnorum [Al. Regum] volumine loquitur: *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis exercitus cæli stabat juxta eum a dextris, et sinistris ejus* (III Reg. xxiij). Ego puto sinistrum fuisse spiritum, qui egressus est, et stetit coram Domino, et ait: *Ego decipiam Achab, et egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus*. Ad quam sinistram et contrariam potestatem, quæ apta erat ad decipiendam, et exercitata ad ruinas, et multos ante deceperat, loquitur Deus: *Decipies et prævalebis; egredere et fac sic*. Spiritus quoque ille qui suffocabat Saul, de quo dixerunt ad eum pueri sui: *Ecce spiritus Dei malus obstupescere te facit* (I Reg. xvi, 45), de sinistris partibus erat, qui ministrant Domino ad puniendos eos qui cruciari propter peccata meruerunt. Non solum enim homines ministri sunt, et ultores iræ ejus, in his qui malum operantur, et non sine causa portant gladium; sed etiam contrariæ fortitudines, quæ appellantur furor et ira Dei, quos propheta declinans ait: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me* (Ps. vi, 1). Istiusmodi (ut ita dicam) quæstionariis atque tortoribus tradidit Apostolus peccatorem in interitum carnis, ut spiritus salvus fieret (I Cor. v), de quibus et Satanas est, cui tradidit alios ut discerent non blasphemare (I Tim.). Hæc de eruca cur Dei appellata sit virtus. Transeamus ad ordinem intelligentiæ spiritualis: Ne timeas, terra, immo confide atque lætare, quæ prius semen tuum dominicam tuæ ariditate perdideras: quia magnificavit Dominus, ut faceret tecum misericordiam, tentatum, et etiam iumenta regionis et desertæ solitudinis lætus novalibus completerentur, et

lignum crucis afferret fructum suum, et Spiritus sancti dona dulcissima suam cunctis tribuerent largitatem. Vos quoque quos juste post pœnitentiam voco filios Sion et Ecclesiæ, lætamini atque gaudete, quia dedit vobis Deus pater doctorem justitiæ, sive tribuit vobis alimenta justitiæ, et descendere fecit ad vos pluvias temporaneas atque serotinas (Isai. xxx). Pluvia **200** tempestiva est quando primum doctrinam suscipimus pluvia; serotina quando laboris nostri fructus recipimus, et ad perfectam sanctarum Scripturarum scientiam pervenimus. Potest pluvia temporanea et serotina, vetus et novum accipi Testamentum. Et non solum, inquit, hoc dedit; sed fecit vos novis virtutum frugibus abundare, et saturari atque iugubriari frumento, vino et oleo, de quo sæpe diximus. Et annos quos perturbationibus ante regnantibus perdidistis in vobis, quando opera vestra locusta, bruchus, rubigo, erucaque consumpserant, Deus vobis parere non passus est. Tunc comedetis fructus justitiæ, et saturabimini, et laudabitis nomen Domini Dei vestri, qui fecit vobiscum mirabilia. Si autem post pœnitentiam tantam ubertatem Deus rerum omnium pollicetur, quid respondebit Novatus negans pœnitentiam, et reformari posse peccatores in pristinum statum, si digna fecerint opera pœnitentiæ? Intantum enim Deus recipit pœnitentes, ut vocet eos populum suum, et nequaquam asserat confundendos; et habitaturum se in eorum medio repromittat, nec amplius eos alium habituros Deum; sed in eum toto animo confisuros, qui in illis maneat in æternum.

(Vers. 28 seqq.) *Et erit post hæc, effundam spiritum meum super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filia vestra, senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt; sed et super servos meos et [Vulg. addit super] ancillas meas [Vulg. tacet meos] in diebus illis effundam spiritum meum, et dabo prodigia in cælo et in terra, sanguinem, et ignem, et vapores fumi. Sol convertetur [Vulg. pertetur] in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et horribilis. Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit. LXX: Et erit post hæc, effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, et filia vestra, et senes vestri somnia somniabunt, et juvenes vestri visiones videbunt: et super servos meos et super ancillas meas in diebus illis effundam de spiritu meo, et dabo prodigia in cælo, et super terram sanguinem, ignem, et vaporem fumi. Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus et illustris. Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Hunc locum beatus apostolus Petrus **201** impletum tempore Dominicæ passionis exposuit, quando descendit die Pentecostes Spiritus sanctus super eredentes, et omnes loquebantur sicut Spiritus sanctus dabat eis: ita ut mirarentur qui aderant, et dicerent: *Nonne omnes isti qui loquuntur Galilæi sunt; et quomodo nos audivimus linguam nostram in qua nati sumus? Parthi, et Medi, et Ælami*

(Act. 11), et reliqui; alii vero dicebant, *quid vult hoc esse? Irridentibusque aliis atque dicentibus: musto pleni sunt, stans Petrus cum undecim elevavit vocem suam, et ait: Viri Judæi, et qui habitatis Jerusalem universi, hoc notum sit vobis, et auribus percipite verba mea: Neque enim ut vos æstimate, isti ebrii sunt, cum sit hora tertia diei; sed hoc est quod dictum est per prophetam Joel. Et erit post hæc, dicit Dominus: Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt, et reliqua usque ad eum locum, quem in capitulo proposuimus.* ^a Cum igitur Petrus illo tempore quo passus est Dominus, prophetiam Joel impletam esse memoret, hoc tantum quærimus, quomodo et superiora et media, et quæ sequuntur usque ad finem voluminis sibi valeant cohærere, ne sub uno textu consequentiaque sermonis, diversa et dissonans inter se explanatio scaterere videatur? A principio ergo usque ad eum locum ubi scriptum est: *Magnus dies Domini et terribilis valde, et quis sustinebit eum?* comminatio est atque descriptio, quæ peccatori populo Dominus illaturus sit. Ab eo autem loco ubi legimus: *Convertimini ad me in toto corde, et in jejuniis, et in fletu, et in planctu,* usque ad eum locum, ubi ait: *Quare dicunt in populis, ubi est Deus eorum?* cohortatio Domini est post pœnas atque supplicia ad pœnitentiam provocantis. Rursum ab eo loco qui sequitur: *Zelatus est Dominus terram suam et pepercit populo suo, et respondens Dominus dixit,* usque ad eum locum, ubi scriptum est: *Et non confundetur populus meus in æternum,* repromissio futurorum est, quæ bona postquam egerint pœnitentiam, debeant præstolari. Et post multa quæ nunc longum est retexere, hæc quoque in promissione dicuntur, quæ in præsentiarum conamur exponere: *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt filii vestri, 202 et filiæ vestræ, et reliqua.* Videor mihi a principio usque ad hunc locum, textum servasse sermonis. Laboris est maximi, quomodo quæ sequuntur, his quæ nunc disserimus, coaptanda sint. Alius dicit quæ generaliter in ultimo tempore repromissa sunt, nunc ex parte completa. Et quia ^b præmium futurorum in primo adventu Domini apostoli sentiebant, libamenta quædam et primitias mirabilium expletas memorare, ut donec veniat quod perfectum est, id quod ex parte præcesserat, sentiremus. Alius vero apostolicæ esse asserit consuetudinis, juxta illud quod de sancto viro scriptum est: *Dispensabit sermones suos in judicio (Ps. cxi, 5):* ut quidquid utile audientibus esse cernebant, et non repugnare præsentibus, de alterius temporis testimoniis roborarent, non quod abuterentur audientium simplicitate et imperitia, ut impius calumniatur Porphyrius, sed juxta apostolum Paulum, prædicarent *opportune, importune (II Tim. iv).* Et sequentes regulam prophetarum, quidquid Judæi in ultimo tempore sibi carnaliter repromittunt, spiritualiter

^a Vide Commentarios veteris scriptoris, qui Rufinus audit, et Hieronymum audaciæ temeritatis atque imperitiæ accusare audet.

A in primo adventu Domini Salvatoris dicerent esse completum: maxime cum et illi, et nos quæ promissa sunt, in Christo dicamus esse complenda: in hoc tantummodo discrepantes, quod illi futura contendunt, nos jam facta convincimus: de quo in his quæ sequuntur, plenius disserendum est. Omnis autem caro super quam effusurum se de spiritu suo Dominus pollicetur, illa est de qua Isaias loquitur: *Et videbit omnis caro salutare Dei (Isai. xl, 5).* Ergo salutare Dei videri non potest, nisi Spiritus sanctus effundatur. Et quicumque credere se dicit in Christum, non credens in Spiritum sanctum, perfectæ fidei oculos non habebit. Unde et in Actibus apostolorum, qui baptizati erant baptismo Joannis in eum qui venturus erat, hoc est, in nomine Domini B Jesu: quia responderunt Paulo interroganti: *Sed ne si sit quidem Spiritus sanctus, novimus (Act. xix),* iterum baptizantur: immo verum baptismum accipiunt, quia sine Spiritu sancto et mysterio Trinitatis, quidquid in unam et alteram personam accipitur, imperfectum est. Neque vero omnis qui acceperit Spiritum **203** sanctum, statim habebit et gratiam spirituum: sed per effusionem Spiritus sancti diversas gratias consequetur (I Cor. xii). Alii prophetiam, ut filii et filiæ qui majoris sunt meriti; alii somnia, ut senes jam provectoris ætatis: alii visiones, ut juvenes qui vicerunt malignum. Servi vero et ancillæ qui adhuc spiritum timoris habent, et non dilectionis, quia *perfecta dilectio foras mittit timorem,* non habebunt prophetiam, non somnia, non visiones; sed, C Spiritus sancti effusione contenti, fidei tantum et salutis gratiam possidebunt. Tunc dabit prodigia Dominus in cœlo et in terra: in cœlo, quia sol est versus in tenebras, et luna in sanguinem: in terra, quia tam vehementi et insolito motu terra contremuit, ut monumenta aperta, et saxa disrupta sint. Quod autem dicit, *sanguinem et vapores,* sive *vaporem fumi,* sanguis ille est, de quo in Psalmis legimus: *Ut intingatur pes tuus in sanguine (Psal. xlvii, 24).* Et in Isaiâ: *Quam rubicunda sunt vestimenta tu (Isai. xciii, 2)!* et quem, percusso latere Salvatoris, mixtis aquis Romanus miles effudit (Joan. xix). Et ignis Spiritus sancti, qui descendit de cœlo, ut in Actibus apostolorum legimus: *Apparuerunt illis dispersitæ linguæ tamquam ignis, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et ceperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dedit eloqui illis (Act. 11, 3 seqq.).* Hic est ignis quem venit Dominus mittere super terram, et antequam pateretur, in discipulis suis optabat ardere (Luc. xii). Ignis naturæ est duplicis: habet lumen credentibus; habet tenebras suppliciaque incredulis, qui appellantur vapores fumi. Iste fumus est amarissimus, qui excæcavit oculos Judæorum, de quo in proverbii legimus: *Sicut fumus noxius est oculis, et immutata vna dentibus, sic iniquitas utentibus ea (Prov.*

^b Unus Palatin., et quia præmium futurorum, etc. Ex eodem post Victorium mox et copulam, quæ voci libamenta præponebatur, delevimus.

x, 26). De hoc fumo et Isaias in visione magna loquitur, in qua prædicebatur cæcitas Judæorum : *Et superliminare motum est, et domus impleta est fumo.* Unde postea sequitur : *Vade, et dic populo huic : Auditum audietis, et non intelligetis ; et videntes aspicietis, et non videbitis : incrassatum est enim cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt (Isai. vi, 9, 10).* Sol quoque est versus in tenebras, quando pendentem Dominum suum videre non ausus est, et luna in sanguinem, quod aut juxta historiam factum esse credamus et ab evangelistis 204 silentio prætermisum, neque enim omnia quæ fecit Jesus, scripta referuntur, quæ si scriberentur per singula, ne ipsum quidem arbitror mundum capere eos, qui scribendi sunt, libros (Joan. xxi). Aut certe quomodo sol versus in tenebras est, non quod ipse sit mutatus in tenebras, sed quod tenebras mundo induxerit : sic et luna non est versa in sanguinem, sed Judæos blasphemiarum et negationis in Christum horrore coopertos, æterno testimonii sui sanguine condemnavit, dicentes : *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros (Matth. xxvii, 25).* Hæc omnia priusquam dies Domini veniat magnus et horribilis, futura describit. Dies autem Domini magnus et horribilis aut resurrectionis esse credendus est, aut certe, multa post tempora, dies judicii, qui vere magnus est et horribilis. Sed quia sequitur : *Et erit, omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit,* et hoc apostolus Paulus refert ad tempus Dominicæ passionis, magis de resurrectionis die intelligendum est. Ait enim scribens ad Romanos : *Non est distinctio Judæi et Græci. Idem enim ipse Dominus omnium : dives in omnes qui invocant illum. Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt ? aut quomodo credent ei, quem non audierunt ? quomodo autem audient sine prædicante ? quomodo autem prædicabunt nisi mittantur (Rom. xviii, 12 seqq.).* Quodque ait : *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit,* non leve esse credamus, licet enim idem apostolus scribat : *Nemo dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto (I Cor. xii, 3) ;* tamen hoc ipsum dicere, non sermone, sed affectu cordis est ponderandum. *Omnis enim qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.* Unde et Paulus et Sostenes scribunt Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi : *Sanctificatis in Christo Jesu, vocatis sanctis cum universis qui invocant nomen Domini Jesu Christi (I Cor. i) ;* secundum illud quod in Psalmis legimus : *Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant Dominum, et ipse exaudivat*

* Hic addit editio Erasmiana verba consequentia : *Melius de die passionis Christi vel resurrectionis accipi. Invocatio vero in qua salus consistit, non ex sermone tantum, sed ex corde et opere constat. Unde hujus irpartitæ invocationis gratia, non insipientium, sed perfectorum esse credenda est, quia quod credidit, quod amat, os confitetur, manus opere complet. Unde contrario illis dicitur, qui Dominum solo sermone invocant et opere fidei sermonem non complent. Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum*

A eos : in columna nubis loquebatur ad eos (Ps. xcvi, 9). Si igitur de credentibus Corinthiis, et de Moyse et Aaron ac Samuele scribitur, quod invocaverint nomen Domini, non incipientium, sed perfectorum, hanc gratiam esse credamus. Verbum quoque effusionis, quod Hebraice 205 dicitur עֲשׂוּכָה (אֲשַׁכָּה), et omnes similiter transtulerunt, ostendit muneris largitatem, quod nequaquam in paucos Prophetas (ut olim fiebat in veteri Testamento), sed in omnes credentes in nomine Salvatoris, Spiritus sancti dona descenderint [Al. descenderent] : nequaquam in hunc et illum, sed in omnem carnem. Neque enim est distinctio Judæi et Græci, servi et liberi, viri et feminae : quia omnes in Christo unum sumus (Rom. x). Unde et Agabus Cæsareæ prophetavit (Act. xxi), et in Antiochia erant prophetæ plurimi : et Apostolus præcipit, ut si, altero prophetante, alteri fuerit revelatum, prior taceat (I Cor. xiv). Et quatuor filias Philippi evangelistæ legimus prophetasse (Act. xxi). Senes quoque viderunt somnia, quando Paulus jam senex audivit virum Macedonem, dicentem sibi : *Transiens in Macedoniam adjuva nos (Act. xvi, 9).* Et omnes juvenes qui in Christo exstiterunt fortissimi, et Domini bella bellarunt, viderunt visiones, Domino sua promissa complente : *Ego visiones multiplico [Al. multiplicabo], et in manibus prophetarum assimilatus sum (Osee x, 12).*

(Vers. 32.) *Quia in monte Sion et in Jerusalem erit salvatio : sicut dixit Dominus : et in residuis quos Dominus vocaverit. LXX : Quia in monte Sion et in Jerusalem erit qui salvatus fuerit : sicut dixit Dominus : et annuntians quos Dominus vocavit.* In eo loco, in quo nos posuimus, *salvatio, sive salvatus,* et in Hebraico scriptum est פֶּלֶאֶתָא (פֶּלֶאֶתָא), Symmachus transtulit, *qui fugerit.* Et rursus ubi nos diximus, *in residuis,* et LXX transtulerunt, *annuntians,* in Hebraico legitur שַׂרִידִים [Al. SARADIM] (שַׂרִידִים), quod Judæi loci nomen existimant. Postquam igitur venit dies Domini magnus et horribilis : et salvus effectus est, quicumque post Domini resurrectionem nomen illius invocavit, omnis qui fuit in monte Sion, et in Jerusalem salvatus est : de Sion enim egressa est lex : et verbum Domini, de Jerusalem (Isai. ii), de qua scriptum est : *Non capit prophetam perire extra Jerusalem (Luc. xiii, 33).* Principium ergo eorum qui salvati sunt fuit in Sion et Jerusalem, in specula, et in visione pacis, et in his qui residui fuerunt, quos vocavit Dominus. Residuos eos debemus intelligere, qui de Judæorum populo crediderunt, de quibus Isaias loquitur : *Nisi Dominus Sabaoth 206 reli-*

celorum ; sed qui facit voluntatem Patris mei, ipse intrabit in regnum celorum. Quod additamentum in nullo codice ms. reperire potui, neque scire unde illud assumpserit Erasmus. MART.

^b Retinuit Martian. *Et in Domino bellarunt,* contra mss. fidem. Quam nos et Palatinis, Victorius pridem e Florentinis codd. lectionem restituit, et *Domini bella bellarunt,* docuitque hoc loquendi generis sæpe D. Hieronymum uti.

^c Ignorat Palatini mss. verba, *in monte Sion,* etc.

quisset nobis semen, sicut Sodoma facti essentus, et sicut Gomorha similes fuissetus (Isai. 1, 9). Hos residuos Dominus vocavit, sive evangelizavit eos, quos vocavit: sic enim LXX Interpretati sunt. Locus hic difficillimus est, et multiplicem recipiens explanationem: ut sub tropologia omnia quæ dicta sunt, ad illa tempora referamus, ad quæ Petrus et Paulus apostoli retulerunt, hoc est, quando passus est Dominus et resurrexit. Neque enim fieri potest, ut superiora in tempore passionis, et quæ sequuntur intelligamus in die iudicii, maxime cum sequatur: Quia ecce in diebus illis, et in tempore illo, et iste versiculus, præcedentibus inferiora connectens, uno dicat cuncta tempore perpetrata.

(Cap. III.—Vers. 1 seq.) Quia ecce in diebus illis, et in tempore illo, cum convertero captivitatem Juda et Jerusalem, congregabo omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et disceptabo cum eis ibi super populo meo, et hæreditate mea Israel, quos disperserunt in nationibus: et terram meam dividerunt, et super populum meum miserunt sortem: et posuerunt puerum in prostibulo, et puellam vendiderunt pro vino, ut biberent. LXX: Quia ecce ego in diebus illis, et in tempore illo quando convertero captivitatem Juda et Jerusalem, congregabo omnes gentes, et deducam eas in vallem Josaphat, et disceptabo cum eis ibi pro populo meo, et hæreditate mea Israel, qui dispersi sunt in gentibus: et terram meam dividerunt, et super populum meum miserunt sortem: et posuerunt puerum in prostibulo, et puellas vendebant pro vino, et bibeant. Dicamus ut polliciti sumus, a primum juxta anagogen prioribus posteriora jungentes, eadem si poterimus, ad diem iudicii referre tentabimus. Salvatis credentibus in monte Sion, et Jerusalem, et vocatis residuis de populo Judæorum, qui cum apostolis et per apostolos crediderunt, in tempore illo postquam converterit Dominus captivitatem Juda et Jerusalem, qui venerat prædicare cæcis visum, et captivis remissionem, et liberavit eos qui Dominum constentur, et qui versantur in Ecclesia, in qua visio pacis est, congregabit omnes gentes quæ credere noluerunt: et 207 deducet eas in vallem Josaphat, quod significantius, juxta Hebraicam veritatem Græce dicitur κατὰζω, id est, deorsum ducam, et de sublimibus ad inferiora detraham. Simulque considera, quando incredulos quosque, vel adversarias potestates Dominus ad iudicium provocat, et disceptat cum eis pro populo suo: deducam, inquit, eas in vallem Josaphat. Quando autem credentes ad prælium cohortatur, dicit: Suscitate robustos: accedant, ascendant omnes viri bellatores: consurgant et ascendant gentes in vallem Josaphat, non descendere, sed ascendere cohortantur. Omnis enim qui iudicatur, b propter peccata sua, in valle positus est, quæ appellatur Josaphat, id est, Domini iudicium. Qui enim credit in Domino, non iudicabitur. Ibi que disputabit

A cum eis, non potentia majestatis, sed rationis eos veritate convincens, qui partiti sunt populum Dei, et hæreditatem illius disperserunt in nationibus, ut servos Dei sibi servire compellerent: et terram illius dividerunt, multis eam inter se erroribus separantes, ut alii colerent Jovem, alii Junonem, et Minervam, et febrem, et rubiginem, et Anubim et crocodillum, et ibi noctuas, accipitres, et ciconias. Sub his nominibus quondam divisus est populus Dei: quæ adversariae nationes, id est, principes mundi istius, et rectores tenebrarum, non solum dividerunt sibi populum Dei, sed posuerunt pueros in prostibulum, ut virilem cogere mutare naturam, de quibus Apostolus loquitur: Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominie: siquidem femine eorum mutaverunt naturalem usum [Al. naturam suam], in eum usum qui contra naturam est. Similiter et masculi, relicto naturali usu femine, accensi sunt in desiderium sui in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem quam oportuit erroris sui in semetipsos recipientes. Nec hoc fecisse contenti, vendiderunt puellam pro vino, ut biberent, et libidini præferrent gulam. Quæ universa Judæi, Vespasiani, Titique temporibus, et maxime Hadriani, juxta litteram impleta esse commemorant. Si autem ad diem iudicii, quæ scripta sunt, voluerimus referre, dicitur omnem qui salvatur, salvari in Ecclesia, sive in cælesti Jerusalem. Et postquam Judæa fuerit et Jerusalem 208 conversa captivitas, tunc congregandos et deducendos omnes in vallem Josaphat: et ibi disceptaturum Dominum cum eis qui suum populum persecuti sunt, et dividerunt sibi hæreditatem Domini, et disperserunt eos in nationibus, et super terram illius miserunt sortem: quæ non solum super hæreticis debemus accipere, qui sibi Dei populum dividerunt, et eos faciunt esse gentiles, sed ad omnem rigidum superbumque doctorem, qui sub nomine doctrine et sacerdotii dominantur cleris, et opprimunt eos qui subjecti sunt. Cumque fuerint negligentes, et scandalizaverint unum de minimis, etiam pueros ponunt in prostibulum, sive tradunt meretricibus: et causa voluptatis suæ (quorum Deus venter est, et gloria in confusione eorum (Philipp. III) vendunt puellas, ut bibant vinum. Tradit autem adolescentes meretricibus, et puellas vendit luxuriæ, qui turpis lucri gratia non corripit delinquentes.

(Vers. 4-6.) Verum quid vobis et mihi, Tyrus et Sidon, et omnis terminus Palæstinarum? Numquid ultionem vos reddetis [Al. redditis] mihi? Et si ulciscimini [Al. ulciscemini] vos contra me, cito velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum. Argentum enim meum et aurum meum [Vulg. tac. meum] tulistis: et desiderabilia mea, et pulcherrima intulistis in delubra vestra: et filios Juda, et filios Jerusalem vendidistis filiis Græcorum: ut longe faceretis eos de

a Victorious restitui vult locum præposito hic puncto, inductaque mox et copula.

b Verba isthæc, propter peccata sua, Victori igno- rat editio.

finibus suis. LXX: Quid mihi et vobis, Tyrus et Sidon, et omnis Gallilæa alienigenarum? Numquid retributionem vos redditis mihi: aut iram in corde retinetis adversum me (hoc enim Græce significat μνηστραχελος)? *velociter et cito reddam retributionem vestram in capitibus vestris: pro eo quod argentum meum et aurum meum tulistis: et electa mea et optima intulistis in templa vestra: et filios Juda, et filios Jerusalem vendidistis filiis Græcorum: ut ejeceritis eos de finibus suis.* Et hæc Judæi adversum Tyrum et Sidonem et Palæstinorum terminos, sive Gallilæam alienigenarum dici arbitrantur: quod tempore captivitatis Judaicæ, quando victi sunt a Romanis, Dei populum persecuti sunt: immo in populo Dei ipsum Deum qui præfuit populo, secundum illud quod scriptum est: *Qui vos recipit, me recipit (Mat. x, 40).* Ergo e contrario, qui persequitur populum Dei, ipsum Deum persequitur, cujus est **209** populus. Reddam, inquit, vobis quæ fecistis populo meo: quia argentum meum et aurum, id est, vasa templi, et quidquid in eo pretiosissimum et speciosissimum fuit, candelabrum aureum et mensam propositionis auream, et duos Cherubim aureos, et propitiatorium, et phialas ac thuribula aurea tulistis, et consecrastis idolis vestris (IV Reg. xxv). Hæc autem narrat historia Chaldæos magis fecisse, qui vasa templi Domini posuerunt in templo Bel: unde postea Balthasar potat in phialis, et statim regnum ejus in Medos et Persas transfertur (Daniel. v). Sed quia post diem Domini magnum et horribilem, hæc futura dicuntur, quæ apostoli in resurrectione Domini interpretantur, et Hebræi in futurum judicii tempus differunt, magis de Romanis est intelligendum: quod Vespasianus et Titus, Romæ templo Pacis ædificato, vasa Templi et universa donaria in delubro illius consecrarunt: quæ Græca et Romana narrat historia. Eo tempore filii Juda et Jerusalem (nequaquam Israel, et decem tribuum, quæ usque hodie in Medorum urbibus et montibus habitant) venditi sunt filiis Græcorum, ut exterminarentur de finibus suis, et omnis orbis Judaica captivitate completus est. Hoc illi referunt, ut ultionem sanguinis Christi et subversionem Jerusalem, quæ Dei judicio accidit, contra Tyrum et Sidonem a per se accidisse confirmet. Nos autem juxta cœptam tropologiam, Tyrum et Sidonem et Palæstinos eos interpretemur, qui Dei populum coangustant et tribulant et persequuntur (hoc enim Tyrus in lingua nostra resonat) et eum venantur [Al. ut venientur] in mortem; quod nomen Sidonis indicat, et bibentes sanguinem corrunt, sive voluntantur in cæno, quod Philistinam Gallilæaque significat. Velociter et cito restituet eis Dominus quod merentur, quia persecuti sânt eum. Et argentum illius et aurum, eloquia videlicet Scripturarum, et νοήματα, id est, sen-

*A tentas, et omne quod pulchrum in Ecclesia fuit, suis erroribus manciparunt. Hæreticus quoscumque deceperit, et sua fecerit adorare simulacra, filios Juda et filios Jerusalem vendit Græcis, sive gentilibus, et eos de Christianis ethnicos facit: ut exterminet de finibus suis, in quibus in Christo fuerant procreati, et **210** nequaquam in Judæa, et veritatis confessione, sed in gentium errore versentur. Quæ omnia et ad diem judicii referre possumus, non discrepante vindicta: licet in tempore a superioribus discrepare videantur. Pro Gallilæa in Hebræo scriptum est, GALILOTH (גלילות), quod Aquila ^b θῆνας, Symmachus *Terminos* transtulit: θῆνας autem, id est, *Tumulos Arenarum*, referamus ad littora Palæstinæ, non ad Gallilæam Philistinam, quæ omnino nulla est.*

(Vers. 7, 8.) *Ecce ego suscitabo eos de loco, in quo vendidistis eos, et convertam retributionem vestram in caput vestrum, et vendam filios vestros, et filias vestras, in manibus filiorum Juda, et venundabunt eos Sabæis, genti longinquæ: quia Dominus locutus est. LXX: Ecce ego suscitabo eos de loco in quo vendidistis eos, et reddam retributionem vestram in capita vestra, et vendam filios vestros et filias vestras in manibus filiorum Juda, et venundabunt eos in captivitatem genti, quæ procul abest, quoniam Dominus locutus est.* Verbum Hebræicum SABAÏM (שבאים), quod Aquila et Symmachus ita ut scriptum est transtulerunt, LXX *captivitatem* interpretati sunt, quod melius *captivos* significat. Sabaim autem gens trans Indiam (dicitur, de qua fuit et regina Saba, quæ venit sapientiam audire Salomonis (III Reg. x), de quibus et Isaias loquitur: *Et Sabaim viri excelsi ad te transibunt (Isai. xliii, 14).* Unde et thus venire perhibetur, dicente Virgilio (*Æneid. lib. 1*):

... Centomque Sabæo

Thure calent aræ :

licet quidam Sabæos, Arabes suspicentur. Promittunt ergo sibi Judæi, immo somniant, quod in ultimo tempore congregentur a Domino, et reducantur in Jerusalem. Nec hac felicitate contenti, ipsum Deum suis manibus Romanorum filios et filias asserunt traditurum, ut vendant eos Judæi, non Persis et Æthioplus et cæteris nationibus quæ vicinæ sunt; sed Sabæis, genti longissimæ: quia Dominus locutus sit, et populi sui ulciscatur injuriam. Hæc illi et nostri Judaizantes, qui mille annorum regnum in Judæa sibi finibus pollicentur, et auream Jerusalem, et victimarum sanguinem, et filios ac nepotes et delicias incredibiles, et portas gemmarum **211** varietate distinctas. Nos autem dicamus, quod et suscitavit Dominus post adventum suum, et quotidie suscitavit, et suscitaturus est eos, quos varius error eduxerat de finibus suis. Pulchreque sus-

^a Vocales, per se, Victor. ignorat.

^b Mss. codices legunt θῆνας, non θινάς. Quod nomen Hieronymus recitat in cap. XLVII Ezechielis, dicens: *Deinde pro GALILÆA, quæ Hebræice dicitur GALILA, Aquila θῆνας interpretatus sit, quod Tumulos significat Arenarum.* Vox itaque Græca Aquilæ

citabo, ait, ^a quasi jacentes et corruentes, ut qui jacebant in hæresi, stent in Ecclesia, reddens hæreticis quod fecerant: Ut filios eorum et filias, quos et in mysticis et in carnalibus erudierant, tradat in manibus filiorum Juda, in manibus eorum, qui Ecclesiarum principes existierunt; et instructi sunt armatura Apostoli, et habent scutum et lanceam veteris et novi Instrumenti. Ut cum ceperint, filios eorum et filias vendant Sabæis, et faciant esse captivos, ut procul sint a finibus suis: et ad meliora conversi, Ecclesiasticis dogmatibus incipiant esse subjecti.

(Vers. 9 seqq.) *Clamate hæc* [Al. hoc] *in gentibus: sanctificate bellum: suscite robustos. Accedant, ascendant omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, et ligones vestros in lanceas. Infirmus dicat, quia fortis ego sum. Erumpite, et venite, omnes gentes de circuitu, et congregamini, ibi occumbere faciet Dominus robustos tuos* [Al. suos]. LXX: *Prædicatæ hæc* [Al. hoc] *in gentibus: sanctificate bellum, suscite pugnatores, adducite et ascendite omnes viri bellatores. Concidite aratra vestra in gladios, et falces vestras in lanceas. Fortis dicat, quia prævaleo ego. Congregamini et introite, omnes gentes per circuitum: et congregamini illuc, mansuetus sit pugnator. Locus iste dupliciter intelligitur: quidam enim arbitrantur hæc sanctis gentibus prædicari, ut præparentur ad bellum, et pro populo Dei dimicent, ut omnia instrumenta agriculturæ in gladios lanceasque convertant, ut infirmus dicat se esse robustum, et veniant omnes de circuitu, et in certamen Domini congregentur, maxime quia juxta LXX sequitur: *Mansuetus et mitis sit pugnator*, juxta illud quod in Paralipomenis scriptum est (1 Par. v, 8): *Et trans Jordanem de Ruben et Gad et dimidia tribu Manasse, in omnibus vasis bellicis centum viginti millia: omnes isti viri bellatores parati ad pugnam mente pacifica*: ^b hos esse volunt imitatores veri David, de quo legimus: *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus* (Ps. cxxxii, 4). **212** Et ipse loquitur in Evangelio: *Discite a me, quia humilis sum, et mitis* (Matth. xi, 29), sive mansuetus. Viros quoque eos intelligi volunt, qui destruentes initia parvulorum, ad perfectæ ætatis robur accesserint, et omne studium quo prius animarum suarum exercebant agros, ad necessitatem prælii contulerint. Nobis autem Hebræorum opinionem sequentibus videtur esse contrarium. Ideo enim gentes adversariæ Israeli parantur ad pugnam, et aratra sua ligonesque, vel falces in gladios lanceasque commutant (Isa. ii), et infirmus robustum se esse dicit, erumpuntque et veniunt de circuitu, et contra Domini exercitum congregantur, ut [Al. et] occumbere Dominus faciat robustos earum, et [Al. ut] intelligant, se Deo adversante, superatas. Hæc juxta litteram sibi Israel miserabilis repromittit. Nos juxta cœptam tropologiam, et gentes dæmonum, et*

eos qui quotidie contra Ecclesiam dimicant, et in ultimo, qui sub Antichristo adversum sanctos Domini pugnaturi sunt, accipere possumus, qui idcirco congregantur, ut pereant.

(Vers. 12 seqq.) *Consurgant, et ascendant gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedeo ut judicem omnes gentes in circuitu: mittite falces, quoniam maturavit* [Vulg. maturavit] *mensis. Venite et descendite, quia plenum est torcular: exuberant torcularia, quia multiplicata est malitia eorum. LXX: Consurgant et ascendant omnes gentes in vallem Josaphat, quia ibi sedeo ut judicem omnes gentes in circuitu: emitte falces, quoniam adest vindemia. Introite et calcate, quia plenum est torcular, et redundant torcularia, quia repleta sunt mala eorum.* Et hæc juxta superiorem sensum interpretantur bifariam. Alii enim gentes ascendere in vallem Josaphat, quæ interpretatur Domini judicium, et sedere ibi Deum, ut dijudicet omnes gentes, quæ de circuitu veniunt, in bonam partem intelligunt: quo scilicet et sancti contra Dei adversarios congregentur, et mittant falces suas, ut maturam hostium messem demetant, et veniant atque descendant, calcantque torcularia, quia adsit vindemia, et intantum musta exuberent, ut torcularia capere non possint. Et ut sciremus quæ sit vindemia, plenumque torcular, **213** intulit [Al. intulisse]: *multiplicata est malitia eorum*, haud dubium quin eos significet, qui contra Dominum congregati sunt. Alii autem consurgere gentes, et convenire in vallem Josaphat, et sedere Dominum, ut omnes judicet nationes, ideo asserunt, ut parent se et assumant universa arma pugnantium, et in valle Josaphat Domini faucibus demetantur. Venisse enim contra eos tempus judicii, et intantum eorum crevisse mala, ut Dei vincerent patientiam. Nam et Amorrhæi tunc expulsi sunt, quando expleta sunt peccata eorum. Judæi istum locum ad Gog et Magog gentes sævissimas referunt, de quibus supra diximus, arbitrantur ultimo tempore quando Jerusalem fuerit instaurata, sub mille annorum imperio contra Dei populum esse venturas, et in valle Josaphat quæ ad Orientalem partem templi sita est, esse ruituras [Al. sævituras]: advenisse enim tempus occisionis earum, et effundendi sanguinis instare vindemiam.

(Vers. 14, 15.) *Populi, populi in valle concisionis, quia juxta est dies Domini in valle concisionis. Sol et luna obtenebrati sunt, et stellæ retraxerunt splendorem suum. LXX: Sonitus exauditi sunt in valle judicii, quia juxta est dies Domini in valle judicii. Sol et luna obtenebrabuntur, et stellæ occidere facient splendorem suum.* In eo loco ubi nos posuimus, *populi, populi*, et Septuaginta transtulerunt, *sonitus exauditi sunt*, in Hebraico scriptum est, אֲמוֹנִים, אֲמוֹנִים (אֲמוֹנִים), quod utique multitudinem, et turbas eorum qui judicandi sunt, et strepitum sonitumque significat. Rursum ubi nos diximus *in valle concisionis*,

^a Non incongrue addit unus Palatin. *quia suscitabit quasi*, etc.

^b Vitiose Martian. *hoc esse volunt*. Unus Palatin., *nos esse volunt imitatores David, absque veri*.

ionis, sequentes translationem Aquilæ et Symmachi et quintæ editionis, Septuaginta et Theodotio τῶς δίκης καὶ τῶς κρίσεως, id est, *causæ et iudicii* translulerunt: pro quo in Hebraico scriptum est HARUS (חָרָס), quod Hebræi non solum *concisionem*; sed et *aurum* interpretari putant, quo scilicet in valle iudicii, quam suspicantur gehennam, excoctis sordibus peccatorum, purum aurum remaneat. Idcirco autem gentium, de quibus supra diximus in valle iudicii, sive concisionis, populi congregantur, ut interficiantur et corruant, et a Domino iudicentur. Cujus mœrorem diei et tormenta pereuntium, ne sol quidem et luna astraque cætera poterunt intueri; sed retrahent fulgorem suum, et severitatem iudicantis reddentisque uniuscujusque opus in **214** caput suum, aspicere non audebunt. Non quod elementiora sint quam Dei iudicia; sed quod omnis creatura in tormentis aliorum de suo iudicio pertimescat.

(Vers. 16, 17.) *Et Dominus de Sion rugiet, et de Jerusalem dabit vocem suam, et movebuntur cæli et terra, et Dominus spes populi sui, et fortitudo filiorum Israel, et scietis quia ego Dominus Deus vester, habitans in Sion [Vulg. addit. in] monte sancto meo, et erit Jerusalem sancta, et alieni non transibunt per eam amplius. LXX: Dominus autem de Sion clamabit, et de Jerusalem dabit vocem suam, et movebitur cælum et terra, et Dominus parcat populo suo, et confortabit filios Israel, et scietis quia ego Dominus Deus vester habitans in Sion monte sancto meo, et erit Jerusalem sancta, et alienigena non transibit per eam amplius.* Cum solis et lunæ cunctarumque stellarum splendor tenebris fuerit commutatus, Dominus de Sion iustarum leonis rugiet, sive clamabit, et tam excelsa vox ejus erit atque terribilis, ut cælorum cardines et terrarum fundamenta quatiantur. Cumque tam severus in eos fuerit qui puniendi sunt, erit clemens erga populum suum, et dabit eis fortitudinem qui appellantur filii Israel, mens scilicet cernens Deum; vel εὐδότητος θεοῦ, quem nos *rectissimum Dei* dicere possumus: qui non ambulaverunt per pravas semitas, sed gradientes in via Christi, omnia recta fecerunt. Tunc scient et hi qui punientur, et illi qui assumentur in gloriam, quod Dominus habitet in specula sua Sion, et in Christo monte sancto suo, sive in eo qui se dignum Dei habitaculo præparavit. Tunc erit sancta Jerusalem visio pacis, a qua et Salomon nomen accepit, et alieni non pertransibunt per eam amplius. Alienos vel dæmones intellige, qui externi a Deo sunt: vel omnes pessimas cogitationes atque peccata, de quibus propheta loquitur: *Ab alienis parce sermo tuo* (Ps. xviii, 24): quæ nequaquam ultra in nobis viam reperirent, si habuerimus Dei pacem, et cor nos-

trum adversariis non patuerit. Hæc Judæi et nostri, ut diximus, judaizantes, ad mille annorum fabulam referunt, quando putant Christum habitaturum in Sion, et in Jerusalem aurea atque gemmata sanctorum populos congregandos, ut qui in isto sæculo oppressi sunt ab universis gentibus, in hoc eodem cunctis imperent nationibus.

(Vers. 18.) **215** *Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte, et per omnes rivus Judæ ibunt aquæ. LXX: Et erit in die illa, stillabunt montes dulcedinem, et colles fluent lacte, et omnes emissiones Judæ fluent aquis.* Habitante Domino in Sion et in monte sancto suo, quando nullus per Jerusalem sanctam pertransire tentaverit, quicumque in ea mons fuerit, et ad virtutum excelsa pervenerit, dulcedine et melle sudabit, et stillabunt ex eo gratiæ spirituales, de quibus propheta loquitur: *Quam dulcia gutturi meo eloquia tua, super mel ori meo* (Ps. cxviii, 103)! Qui autem inferior montibus est, et necdum ad perfectionis culmen ascenderint, vocabitur collis, et fluent de eo rivi lactis, quibus rudis in Christo nutritur infantia, et aquarum flumina, quæ de ventre suo Dominus manare testatus est (Joan. vii). Omnes enim rivi, sive emissiones Juda, implebuntur aquis, et nihil in eis siccum erit, redundantibus cunctis gratia spirituali.

Et fons de domo Domini egredietur, et irrigabit torrentem [Al. fontem] spinarum. Pro torrente spinarum, Septuaginta transtulerunt, *torrentem funiculorum*, id est, σχοίνων: ^a quod aut funiculos significat, aut juxta Ægyptios mensuram certi itineris, Psalmista dicente: *Semitam meam et funiculum meum tu investigasti* (Psal. cxxxviii, 2). In Nilo enim flumine, sive in rivis ejus, solent naves funibus trahere, certa habentes spatia, quæ appellantur *funiculos*, ut labori defessorum, recentia trahentium colla succedant. Nec mirum si unaquæque gens certa viarum spatia suis appellet nominibus, cum et Latini mille passus vocent, et Galli leucas, et Persæ parasangas, et ^b rastas universa Germania, atque in singulis nominibus diversa mensura sit. Hæc propterea, quia verbum Hebraicum סַטְרִים (שַׁטְרִים) Septuaginta *funiculos* transtulerunt. Cæterum nulli dubium est, omnia quæ in tabernaculo Dei legimus, de lignis *Settim* fuisse perfecta: ^d quæ LXX interpretati sunt *ligna imputribilia*. Est autem genus arboris in eremo, spina: albæ simile, colore et foliis, non magnitudine. Alioquin tam grandes ^e arbores sunt, ut latissima **216** ex illis tabulata cædantur, lignumque fortissimum est, et incredibilis levitatis ac pulchritudinis, ita ut ex his etiam vasa torcularium, quæ ἀρσενίας et θηλυίας vocant, ditissimi quique et studiosissimi faciant, quæ ligna in locis cultis, et in Romano solo, absque

^a Nostri mss. χοίνων, quemadmodum et Græc. Complut. legit. Porro corrupte unus Palatin., quod autem *funiculus significet, ut juxta Ægyptios, mensuram certi itineris, Psalmista dicente, didicimus.*

^b Glossarium Germanic. Georgii Wachteri Lipsiæ

1717: ^c *Rost, requies; Rast, milliare. Rasta* in Evangelio Gothico ponitur pro milliari: in Lexico Runico *Rost* ponitur pro mensura viæ. Vide nostrum Hieron. in Præfat. ad lib. II Comment. ad Galatas.

^e Huc refer Plinius lib. XIII, cap. 19, et lib. XXV,

Arabiae solitudine non inventuntur. Pro torrente **A** *funiculorum*, sive *spinarum*, Symmachus interpretatus est, *vallem spinarum*. Est autem locus iuxta Liviadem trans mare mortuum, sexto ab ea distans milliario, ubi quondam cum Medianitis fornicatus est Israel. Hujus loci ex persona Dei Michæas propheta meminit, dicens : *Populus meus, memento, quæso, quid cogitaveris Balach, rex Moab, et quid responderis Balaam filius Beor de Settim usque ad Galgalam (Mich. vi, 5)*. Pro quo et ibi Septuaginta transtulerunt, ἀπὸ τῶν σπυρίων, hoc est, *a funiculis usque ad Galgalam*. Ergo egredietur fons de domo Domini, quæ interpretatur Ecclesia. De quo et Ezechiel et Zacharias ponunt in fine voluminum suorum (*Ezech. XLVII, Zach. XIII*), ut spinas nostras et vitia atque peccata, quæ nullam frugem habuerunt justitiæ, commutent in Domini novalla, et ariditatem nostram rigent aquis largissimis, et pro spinis ac vepribus, flores virtutum multiplices germinemus. Et in eo loco, ubi quondam fornicatus est Israel, et initiatus est Beelphegor, lilia castitatis et rosæ pudoris ac virginitatis exuberent.

(Vers. 19.) *Ægyptus in desolatione [Vulg. desolationem] erit, et Idumæa in desertum perditionis, pro eo quod inique egerunt [Vulg. egerint] in filios Juda, et effuderunt [Vulg. effuderint] sanguinem innocentem in terra sua. LXX : Ægyptus in perditione erit, et Idumæa in campum desolationis, propter iniquitates filiorum Juda, pro eo quod effuderunt sanguinem justum in terra sua.* Et in hoc loco Judæi gravissimo somno dormiunt : in ultimo tempore, quando non **C** Christum, sed Antichristum suscepturi sunt, vindictam sui, in Ægyptios qui vicini sunt, et in Romanos quos interpretantur Idumæos, spæ vanissimâ confingentes. Ut scilicet quomodo Pharaos et omnis ejus exercitus, qui per quadringentos et triginta annos populum Dei captivum tenuit, in mari **217** Rubro submersus est : sic etiam Romani qui eodem annorum spatio Judæos possessuri sunt, ultione Domini deleantur. Hoc illi spe sibi cassa promittant. Neque enim possunt exponere quare cum in orbem tantæ sint nationes, duæ solum gentes, Ægyptiorum et Idumæorum expellantur ad pœnam ; aut cur pro Idumæis intelligantur Romani, cum eadem licentia mentendi e diverso possimus asserere, sub Idumæorum vocabulo vel Persas, vel Elamitas, vel **D**

c. 12; Theophrastum quoque Hist. Plant. lib. iv, c. 3. ubi ἀκανθὸν arborem esse tradit, ex qua δωδεκάπηγος ὕλη, cæditur, etc.

^a Ad Vulgatam editionem. Victorius, quem : probatur ex ipso Hieronymo inferius : *Et mundabit Domi-*

Francos, Alemannos, gentesque alias significari. Nos autem dicamus tempore Dominicæ resurrectionis, vel die judicii (utrumque enim recipimus) et Ægyptum et Idumæam, in eo quod Ægyptus et Idumæa sunt, destruendas. Ægyptus dicitur **מִצְרַיִם** (מצרים), quod interpretatur ἐκκλιβουσα, id est, sanctos Dei persequens et tribulans : Idumæa, *terrena, vel cruenta*. Quicumque igitur Dei populum persecutus est, et terrenis vacaverit operibus, ac multitudine delictorum quotidie fuderit sanguinem innocentem, eorum scilicet, quos decipit (*Al. deperit*), erit in perditionem, ut animas quoque martyrum sub altari clamare cognovimus : *Usquequo, Domine sanctus et verus, non judicas et vindicas sanguinem nostrum de his qui habitant in terra (Apoc. vi, 10) ?*

(Vers. 20 seqq.) *Et Judæa in æternum habitabitur, et Jerusalem in generatione et generationem : et mundabo sanguinem eorum, quos non **218** mundaveram, et Dominus commorabitur in Sion. LXX : Judæa autem in æternum habitabitur, et Jerusalem in generatione et generationem, et requiram sanguinem eorum, nullumque esse non patiar, Et Dominus habitabit in Sion.* Non utique hæc Judæa in æternum habitabitur, quam videmus esse desertam : non ista Jerusalem, cujus ruinas cernimus : sed illa Judæa, cujus filie exultaverunt et lætatae sunt in omnibus judiciis Domini. Et de qua in fine quinquagesimi psalmi legimus : *Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, ut ædificentur muri Jerusalem.* In hac provincia confessionis et gloriæ, et in hac urbe in qua pax Domini cernitur, erit æterna habitatio, non in unam, vel in tres, aut plures generationes, sed in generatione et generationem, hoc est, in duabus generationibus eorum, qui de Judæis et de gentibus crediderunt. Et mundabit Dominus sanguinem omnium peccatorum, quem prius non mundaverat, et mundet in Evangelio, quos in Lege peccantes immundos reliquerat. Ideo enim conclusit omnia sub peccato, ut omnibus misereatur (*Rom. xi*) ; sive ulciscetur servorum suorum sanguinem, quem in martyrio pro nomine ejus confessione fuderunt. Et Dominus commorabitur in Sion, de qua scriptum est : *Fundamenta ejus in montibus sanctis ; diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Jacob (Ps. LXXVIII, 1).*

nus sanguinem omnium peccatorum, quem prius non mundaverat. Mox quoque, penes LXX, pro in generatione et generationem, reponit, in generationes generationum, juxta Græcicum, *εἰς γενεὰς γενεῶν.*

